Bilimin Türk-İslam Kaynakları-3

Haidar Bammate

İSLAMIN İNSANLIK KÜLTÜRÜNE KATKISI

Kitabın özgün Adı: *Der Beitrag des Islams zum Kulturgut der Menschheit* (Cenevre İslam Merkezi, Mayıs 1962)
Çeviri: Sadık Usta
Teknik Hazırlık: Analiz Basım Yayın
Baskı: Analiz Basım Yayın

Birinci Basım: Eylül 2008
ISBN: 978-975-343-539-0

KAYNAK YAYINLARI: 525

ANALİZ BASIM YAYIN TASARIM GIDA
TİCARET VE SANAYİ LTD. ŞTİ.
Meşrutiyet Cad. Kardeşler Han No: 12/3
34430 Galatasaray-İstanbul
web adresi: www.kaynakyayinlari.com
e-posta: iletisim@kaynakyayinlari.com
Tel: (0212) 252 21 56-99 Faks: (0212) 249 28 92

Haidar Bammate

İSLAMIN İNSANLIK KÜLTÜRÜNE KATKISI

Çeviri: Sadık Usta

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ

Kuşkusuz Kaynak Yayınları denince akla ilkönce Türk Devrimi ve onun büyük önderi Atatürk'ün Bütün Eserleri gelir; sonra da Turan Dursun, Muazzez İlmiye Çığ ve İlhan Arsel'le özdeşleşen Türk Aydınlanması.

Kaynak Yayınları şimdi de bilim ve yazın dünyamızın temeli olan bir başka alana; bilimin Türk-İslam kaynaklarına uzanıyor.

Bilimin Türk-İslam kaynaklarına uzanmadan ne Türk Devrimi ne de Türk Aydınlanması anlaşılabilir. Çünkü Atatürk'ün önderliğinde yürütülen Türk Devrimi ve Aydınlanmasının kökleri Türk ve İslam kaynaklarının tarihinde ve derinliklerinde yatar.

"Bilimin Türk-İslam Kaynakları" üst başlığı altında sunduğumuz bu dizide, konunun uzmanı olan ve Türk üniversitelerinde birkaç kuşak öğrenci yetiştirmiş değerli hocalarımızın eserlerinin yanı sıra, dünyaca tanınmış uzman akademisyenlerin ve araştırmacıların kitapları da bulunacaktır. Kaynak Yayınları bu dizi kapsamında yayımlayacağı kitaplarla, siyasi-kültür hayatımızın bir başka önemli alanına daha ışık tutmuş olacaktır.

Uygarlık Bir Grek Mucizesi mi?

Bu dizinin amacı, emperyalist Batı'nın Asya'yı ve İslam uygarlığını dikkate almayan bir safsatasını; yani "bilimin sadece Antik Yunan ve Batı kaynaklı olduğu" hurafesini ortadan kaldırmaktır. Avrupa merkezli anlayışa göre, bilimin temeli esas olarak Antik

Yunan'da atılmış ve 1500'lü yıllardan sonra, Avrupa'nın bilimsel atağıyla doruk noktasına ulaşmıştır.

Bu mantık ve bilim dışı düşünceye bakılırsa, Antik Yunan'da bir mucize gerçekleşmiş ve insanlık birdenbire bilimi, felsefeyi, siyaseti ve sanatı keşfetmiştir! Ondan önceki Sumer, Babil, Mısır, Hint, Çin ve Orta Asya uygarlıklarının bilimsel etkinlikleri ise, bilim tarihinde sadece kısmi bir gelişmeyi ifade ediyorlardı. 8. yüzyıldan sonra Ortadoğu ve Asya'da görülen İslami ve Türk kökenli uygarlıklarsa sadece Antik Yunan'ın bir tekrarından ibaretti...

Ama gerçek bunun tam tersidir.

Bilim Doğu'da Başlar

"Antik Yunan mucizesi" denen bilimsel atılım, Sumer'de, Babil'de, Mısır'da, Hint bölgesinde, Çin'de, Orta Asya'da, İç ve Batı Anadolu'da filizlenen, karşılıklı etkileşimle gelişip büyüyen ve olgunlaşarak ürünler veren, eski uygarlıkların sentezinden başka bir şey değildir.

Uygarlıklar bir mucizeyle açıklanamayacak kadar derin köklere sahiptir; bin bir kaynaktan beslenir; bir renk cümbüşü oluşturur; kökleri yerkürenin en geniş coğrafyasına kadar uzanır.

Bilim, insanlığın sınıflı toplumlara geçişiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Uygarlık ise sınıflı toplum sürecine girmiş insan topluluklarına ait kültürel birikimin tamamının adıdır.

Uygarlık deresi, insanlık tarihinin gelişme düzeyine göre farklı coğrafyalarda ortaya çıkar, olanaklarla genişler, yeni katkılarla büyür, bütün insanlık âlemini etkisi altına alacak kadar gürleşir, kimi zaman kurumaya yüz tutar ve sonra yeniden bir başka coğrafyada görkemli bir ırmak olarak ortaya çıkar.

4. yüzyıldan itibaren Hint-Çin ticaret yolunun, karadan ve denizden Sasanilerin denetimine geçmesi, Arabistan yarımadasında ticareti sekteye uğrattı ve bunun sonucunda da bölgede hem ticare-

tin sarsıldığı hem de kabileler arası çatışmayı şiddetlendiren toplumsal bir krize neden oldu. Ticaret yolunun değişmesine bir de Habeş ve Pers saldırıları eklenince, Araplar arasında birlik ve dayanışma eğilimi daha da güçlenmeye başladı.

Mekke, Kabe'ye ev sahipliği yapması nedeniyle, 2000 yıldır bölgenin siyasi ve ticaret merkezi olma özelliğini korumaktaydı. Hz. Muhammed 7. yüzyılda "Allah'ın birliği ve tüm Müslümanların kardeşliği" programıyla bütün Arapları birleşmeye çağırdı. Sonraki yüzyıllardaysa dağınık bir kabile federasyonunu andıran Arap kavimleri, Muhammed'in devrimci bayrağı altında feodal bir imparatorluk şeklinde birleşti.

Bilimsel Atılımların Maddi Zemini

Merkezi bir otoritenin oluşması, nüfusun belli alanlarda yoğunlaşması, kentleşmede atılımlar, yeni coğrafyaların keşfi ve fethi, fethedilen toprakların idaresi, işgal bölgelerinin örgütlenmesi ve tarım arazilerinin işlenmesi, ulaşım, taşıma, barınma, silahlanma, teknolojiye olan ihtiyaç, ticaretin düzenlenmesi ve artması, kültür ve sanat hayatının canlanması, günlük insani ihtiyaçların temini gibi zorunluluklar, kısacası geniş çaplı bir üretimin örgütlenmesi, bilimsel atılımlara olan ihtiyacı katbekat artırdı.

Bilimsel eserlerin incelenmesi, antikçağa ait kitap ve makalelerin izinin sürülmesi ve tercüme edilmesi, bilim ve felsefeyle uğraşan profesyonel bir zümrenin ortaya çıkması, ideolojik-dini ve siyasi motivasyon, bölgede olağanüstü canlı bir fikri hayatın ortaya çıkmasına neden oldu.

Antikçağa ait eserlerin çevirisi sayesinde keşfedilen "ölü" bilgi, Müslüman halkların pragmatist tutumuyla birleşince, bilimde önemli bir gelişmeye neden oldu.

İdeolojik ve siyasi misyonla birleşen sosyal düzenlemeler, bilimsel atılımların da yolunu açtı. Bunun üzerine Ortadoğu İslam

coğrafyasında özellikle astronomi, matematik, tıp, fizik, kimya ve eczacılıkta bir dizi niteliksel sıçrama kaydedildi.

Tedavi yöntemleri geliştirme, inşaat alanında yenilikler, yeni mimari tarzlar, tarımda ilerleme, su kanalları inşa etme, çelik ve diğer yeni keşfedilen madenleri işleme, kılıç ve zırh tekniğinde derinleşme, pusulanın denizcilikte kullanılması, kâğıdın üretilmesi, ipek ve pamuğun işlenmesinde yeni teknikler gibi bir dizi bilimsel ve teknolojik devrim, İslam uygarlığının eseri siyasi-ekonomik ve kültürel iklim sayesinde mümkün hale gelmiştir.

Bilimin Merkezi Doğu'ya Kayarak Dünyalılaştı

Mısır'dan yüksek kaliteli kumaşların, Suriye'den madeni mamullerin, Lübnan'dan cam eşyaların, Yemen'den buhur ve baharatların, İran'dan halı, kumaş ve nakışlı işlemelerin, Horasan'dan altın, gümüş ve mermerlerin, yollara düzülen kervanlar ve gemilerle imparatorluğun bir köşesinden diğer bir ücra köşesine taşınması, ancak temelinde büyük bir bilimsel gelişme bulunan uygarlık sayesinde yapılabilmekteydi.

Uygarlık ve bilimsel atılım, insan hayatının her yönden devrimcileşmesiyle mümkündür. Uygarlıklar felsefi-siyasi öncü konumlarıyla, merkezi siyasi otoriteleriyle, coğrafi fetihleriyle, askeri başarılarıyla, ekonomik ilerlemeleriyle ve en sonunda da bilimsel ataklarıyla uygarlıklar haline gelirler.

8.-12. yüzyıllar arasında Emevi ve Abbasi hanedanlığı süresince önce Batı'ya ve sonra da Doğu'ya yönelen Arap-İslam İmparatorluğu, Sumer, Asur, Babil, Hint, Mısır, Grek ve Roma uygarlıklarının kültürel birikimini özümseyerek bilimi önemli ölçüde dünyalılaştırdı.

Bilim dünyası, antikçağın Hipokrat, Batlamyus, Heraklit, Pitagoras, Aristoteles'inden sonra şimdi de Doğu'nun matematikçisi, gökbilimcisi, hekimi, coğrafyacısı, eczacısı, felsefe ve siyaset

adamları olan el-Hazen, Sufi, İbn Sina, Beyruni, el-Kindi, Farabi, İbn Rüşd, el-Me'mun, Ömer Hayyam, İbn Haldun ve diğerleriyle tanışıyordu.

Ne var ki, zamanla hız kaybeden Arap-İslam atılımı, sefih bir saray yaşamının ticaret ve üretimde yol açtığı tıkanma, iç bölünme, kuzeyden gelen güçlü dış saldırılar ve Gazali'nin felsefe-siyaset alanında önderlik ettiği dinsel dogma yüzünden duraksamaya başladı. Ardından gelen Haçlı Seferleri ve Moğol istilası, Ortadoğu merkezli bilimsel atılımların tümden durmasına neden oldu. Böylece bilim ve uygarlık merkezi, 12. yüzyılın sonlarından itibaren, adım adım Asya'da yükselen ve Müslümanlığı yeni kabul etmiş Türk kökenli kavimlere kaydı.

Türkler bilim ve uygarlık dünyasına taze kan getirmekle kalmamış, aynı zamanda Orta Asya ve Çin buluşlarını da özümseyerek, yüksek düzeyde bir sentez yaratmışlardı. Artık bilim, Çin'den Atlantik kıyısına kadar yayılan bir coğrafyada etkinlik gösteriyordu. Bilim ve yazın dünyasının en büyük eserleri Doğu'da iki dönem arka arkaya ortaya çıktı. Dil, edebiyat ve kahramanlıklar üzerine yazılan eserler, strateji kitapları, felsefi makaleler, devlet ve toplum üzerine yazılan siyasetnameler, gökbilim hakkındaki yapıtlar, tıp ve eczacılık kılavuzları, Çin Seddi'nden Kuzey Afrika'ya ve oradan da Kuzey İtalya, İspanya ve Güney Fransa'ya kadar yayılıyordu.

Bu sayede Bağdat, Şam, Basra, Kahire, Musul, Gundişapur, Merv, Herat, Horasan, Semerkand, Harzem gibi bilim merkezleri, Farabi, İbn Sina, Ömer Hayyam, İbn Rüşd, İbn Haldun, İbn-Türk, Harezmi, Yusuf Has Hacip, Kaşgarlı Mahmut, Fergani, Firdevsi, Nizamü-l Mülk, Beyruni, Nasrettin Tusi, Gazneli Mahmud, Ali Kuşçu ve Uluğ Bey gibi büyük siyaset, kültür ve bilim adamları yetiştiriyorlardı.

1299 yılında kurulan Osmanlı İmparatorluğu ise Doğu'nun bilim mirasını devralarak, önce çürümüş Bizans İmparatorluğu'nun başkenti olan İstanbul'u fethetmiş ve ardından da Balkanlar'dan

öteye yayılarak, uygarlık mirasını 16. yüzyıla kadar devam ettirmiştir.

Yeni Bir Avrasya Uygarlığına Doğru

Sürekli söz konusu edilen "Batı Rönesansı" ise Grek mucizesi sayesinde değil, esas olarak Doğu'nun merkezlerinde şekillenen Sicilya, Endülüs ve Suriye üzerinden Batı merkezlerine taşınan bilimsel ve teknolojik kazanımlar sayesinde ortaya çıkmıştır.

Doğu'nun bilimsel kazanımlarını ve insanlık tarihine yaptığı büyük kültürel katkıyı, Renan, Goethe, Fauriel, v. Humbold, Gibb, Marks, Le Bonn gibi 18. ve 19. yüzyılda Batı'da yetişmiş büyük bilim, kültür ve siyaset adamları da teslim ediyorlardı. Çünkü o dönemde Batı burjuvazisi ilericiydi ve Batı uygarlığı da bir yükseliş içindeydi.

Bugün ise durum tam tersidir. Batı uygarlığı çöküşe gitmektedir. ABD'nin başını çektiği Batı emperyalizmi, esas olarak Türklüğü ve İslamı küçümseyen düşmanca bir anlayışı temsil ediyor.

Bilimsel gelişme bugün artık en çok Batı'nın emperyalist merkezlerinde boğulmaya çalışılıyor. Hatta Batı'nın aydınlanmış toplumları yeniden kendi yöneticileri tarafından hem eskinin dinci hem de günümüzün modern tarikatlarının kucağına itilmektedir. Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen gene de Batı'da Doğu'nun uygarlık mirasını inkâr etmeyen Pirenne, Albornoz, Hunke, Bebel, Riesler, Hitti, de Vaux gibi önemli yazarlar bulunmaktadır.

Kaynak Yayınları, "Bilimin Türk-İslam Kaynakları" dizisiyle, Avrasya'dan yükselecek yeni bir uygarlık dalgasına kendi çapında bir katkıda bulunmaya çalışmaktadır.

Dizide Türk ve Müslüman kavimlerin gökbilim, tıp, eczacılık, coğrafya, kimya ve teknoloji alanında yaptıkları buluşlar ve genel olarak bilim, edebiyat ve düşün alanında yaptıkları katkıları inceleyen eserler de yer alacaktır.

Bir bakıma bu dizi, Kaynak Yayınları'nın tek başına yayımladığı Atatürk'ün Bütün Eserleri ile Turan Dursun, İlhan Arsel ve Muazzez İlmiye Çığ'ın kaleme aldığı Aydınlanma kitaplarıyla bir bütünlük de oluşturuyor.

***

Haidar Bammate, 1890 yılında Kuzey Kafkasya'da, Temur-Khan Shura'da doğdu ve 1965 yılında Paris'te hayata gözlerini yumdu. Kuzey Kafkasya'nın birliğini gerçekleştirmek için Çarlık Rusya'sına karşı özgürlük mücadelesi veren yazar, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Pariş'e yerleşti. Hatta 1917'de Çarlık Rusya-sı'nın yıkılmasından sonra kısa bir süre ayakta kalan Kuzey Kafkasya devletinin dışişleri bakanlığını da yaptı.

Sonraki yıllarda Orta Asya ve özellikle de Afganistan siyasetiyle içli dışlı olan Bammete, 1921 yılından hayatının sonuna kadar, yerleştiği Paris'te Doğu coğrafyasında ve özellikle de İslam coğrafyasında boy veren bilim tarihiyle ilgilendi.

Bu yöndeki çalışmalarını "İslam'ın Görünümü" başlığı altında yayımladı.

Elinizdeki kitap bu çalışmalarının bir parçası niteliğindedir. 1962 yılında Cenevre İslam Merkezi'nin önerisiyle takma bir isimle, Georges Rivoire adıyla hazırladığı "İslamın İnsanlık Tarihine Katkısı" başlıklı broşürü, genel olarak Doğu'da ve özellikle de Çin Seddi'nden Moritanya İspanyası'na kadarki coğrafyada gelişip kök salan Müslüman ülkelerdeki bilimsel atılımın ideolojik-siyasi ve toplumsal-ekonomik nedenlerini araştırıyor.

Çalışmanın başlığından da anlaşılacağı gibi Bammate, Müslüman bilim adamlarının yaptıkları çalışmaları –matematik, gökbilimi, tıp, eczacılık– tek tek ele alıyor ve Doğu'nun Batı bilimi üzerindeki büyük etkisini kanıtlıyor. Yazar incelemesini sadece pozitif

bilimlerle sınırlamıyor, aynı zamanda Doğu'nun edebiyat, siyaset ve tarih alanındaki katkılarını da ortaya koyuyor.

Kanımızca kitabın en hoş özelliği ise, okura, bilimsel bilgi ve tarihi bir masal tadında aktarmasıdır. Bir tartışma üslubu içinde yazılan bu çalışma bu nedenle bir solukta okunabilmektedir.

KAYNAK YAYINLARI

GİRİŞ

"Dünya dört sütun üzerinde durur: bilgelerin hikmeti, büyüklerin adaleti, adillerin duası ve mertlerin cesareti."

Bu yazıt Moritanya İspanyası'ndaki üniversitenin girişine kazınmıştı. Şuna dikkat çekmek gerekir ki, bilgi, sıralamada ilk sırayı işgal ediyordu. Tabii ki bu insana, bilimin birçok *Kur'an* ayetinde övüldüğünü, Peygamberin "bilim adamlarının mürekkebi, şehitlerin kanından daha kıymetlidir" deyişini ve müminlere "bilim Çin'de bile olsa öğreniniz" çağrısında bulunduğunu düşününce, pek şaşırtıcı gelmiyor.

Birkaç yüzyıl boyunca Müslümanlar, dinlerinin bu yasasına sadakatle bağlı kaldılar.

Bu nedenle Philip K. Hitti "Kısa Arap Tarihi" başlıklı kitabında şöyle der:

> "Ortaçağın ilk yarısında dünyanın hiçbir milleti insanlığın ilerlemesine Araplar kadar hizmet etmemiştir. Biz burada 'Arap' derken sadece Arabistan yarımadası sınırları içinde yaşayanları değil, Arapça konuşanların tamamını kastediyoruz. Çünkü bu dil, Uzakdoğu hariç o çağlardaki bütün uygar dünyanın bilim, edebiyat ve düşünce hayatının dili olmuştu."
>
> "9-12. yüzyıllar arasında felsefe, tıp, tarih, din bilim, gökbilim ve coğrafya konusunda Arapça olarak yazılan eserler, herhangi başka bir dilde yazılanların üstündeydi."[1]

1 Philip K. Hitti, *Precis d' Historie des Arabes*, Payot, Paris, 1950.

İslam uygarlığı hakkında açık bir fikir edinebilmek için bu uygarlığı sadece Arapların meydana getirmediğini de söylemek zorundayız. Bu uygarlık birçok kavmin çabalarının ürünüdür ve böyle olmaya da devam edecektir. Bu kavimler, ırk ve dil açısından farklıdırlar, ancak İslam onları ortak bir ruhsal kalıba dökmüş ve onların ırklarüstü ortak bir topluluk oluşturmalarını sağlamıştır. Ancak İslam uygarlığına hangi kavmin ne kadar katkıda bulunduğunu tayin etmek, konuyu bilenler açısından zor değildir. Ne var ki, bu uygarlığın esaslarını ve gerçek cevherini sadece İslam oluşturur.

Bu uygarlığın ruhi birliğinin kaynağı, mutlak "birlik"e dayanan, "İslam uygarlığı"nın yasalarının kendisinden doğan ve inananların genel ve özel yaşamlarını düzenleyen İslamdır; evet sadece odur. Aynı zamanda bu uygarlık, Arapçanın çekiciliğine ve parlaklığına da çok şey borçludur.

Bugün hepimizin bildiği gibi "Yunan İdeası" en yüksek düzeyindeyken Sokrat şu saptamada bulunmuştu: "Yunanlıyı Yunanlı yapan onun ne olarak doğduğu değil, edindiği eğitim ve terbiyedir."

İslam toplumunda yetişen bir Müslüman kişinin gelişiminde, Arapçanın ne kadar etkin bir rol oynadığını saptamak ve bunu ifade etmek mümkün değildir. Ancak edebi açıdan çok önemli bir yeteneğe sahip olmakla birlikte bu dil, tıpkı Latincenin Hıristiyan topluluklarda oynadığı rol gibi, bütün Müslüman kavimler arasında –bilim ve edebiyat dili olmanın dışında– bir diyalog dili de olmuştur. Arapça, ibadet dili olması nedeniyle Müslüman kavimler üzerinde derin bir iz bırakmıştır. İslam uygarlığı en yüksek noktasına ulaştığı zaman Arapça da diğer diller üzerindeki en yüksek seviyesine ulaşmıştı. Bu o derece kesindi ki, bizi, "İslam imparatorluğu içinde İslamı benimseyip Arapça konuşan herkese bir Arap gibi bakılıyordu" diyen Philip'e hak vermek zorunda bırakıyor.[2]

İslam uygarlığında Arapların rolüne gelince; doğrusu onların bu gelişmede büyük bir etkisi olmuştur. Arapların, bu uygarlığın teme-

2 P.K. Hitti, *agy.*

lini atmanın yanı sıra, sonra da ulaştığı o parlak seviye uğruna büyük bir çaba gösterdiklerini ve dolayısıyla bu uğurda büyük bir hizmette bulunduklarını hiç kimse inkâr edemez. İslam uygarlığı, 9. yüzyılda Harun el-Reşit ve Me'mun'un hüküm sürdüğü o altın çağlarda ihtişamının zirvesine ulaştı.

İspanya'da 9.-12. yüzyıllar arasında görülen gelişmenin ulaştığı seviyede Arapların rolü büyüktür. Endülüs'teki İslam üniversiteleri Batılı öğrencilerin ziyaret ettiği bir Kâbe durumundaydı. Aynı şekilde İspanya'dan Sept'e, Kuzey Afrika'dan Sicilya ve Kuzey İtalya'nın her tarafına kadar yayılan İslam uygarlığını Araplar buralara ulaştırdılar.

Arapların hakkını teslim ederken, Orta Asya kavimlerinin, Türkiye'nin, İran'ın ve Hint-Moğol İmparatorluğu'nun İslam uygarlığına yaptıkları katkıları burada anmamak, insaf prensiplerine ve tarihi gerçeklere aykırı bir tutum olur.

Selçukluların bu uygarlığa yaptıkları katkıları nasıl inkâr edebiliriz? Bugün bile onların ürettikleri sanat eserleri, onların çabalarına tanıklık etmek için ayaktadırlar. 15. yüzyılda Semerkant, Buhara, Herat gibi kentlerin önemli bilim ve edebiyat merkezi oldukları dönemlerde Orta Asya'da, Timur Oğulları'nın, İslam uygarlığına yaptıkları katkı inkâr edilemez. Aynı şekilde Büveyh ve Şaman Oğulları üslubunda olan ve özellikle Safevilerin hüküm sürdüğü 1500-1772 yılları arasında altın çağını yaşayan İran uygarlığının hizmetlerini inkâr etmek de akıl kârı değildir. Bu yüzyıllarda eski İran saltanatı yeniden canlanmış ve Sasani devri, tam iki yüzyıl boyunca haşmetini yeniden göstermiştir. Bu iki yüzyılı A. Gayot şöyle değerlendirir: "İran sanatı kendi altın çağında kendine has ifadesini bulmuştur; bu ifadeler, güzellik mucizesinin, ölçü ve incelikte ulaşılabilen son zirvedir ki, bu aynı zamanda görkemli ateşin son kıvılcımıdır."

Aynı şekilde nasıl Osmanlı Türklerinin uygarlığa yaptıkları anlamlı katkıyı –birçok Oryantalist bunu yapmaktadır– unutabiliriz ki?

Osmanlı İmparatorluğu, birkaç yüzyıl boyunca yeniden dirilen İslami gücü temsil etmekle kalmadı, aynı zamanda 16. yüzyılda dünyanın en kültürlü ülkesi olmayı da başardı. Dünyanın en önde gelen hükümdarlarından biri olan Muhteşem Süleyman, hem ince bir ruha sahip bir şairdi hem de sanatçılara ve şairlere arka çıkan cömert bir yöneticiydi. "Doğa bilimlerinin ve hukukun gelişmesi; çok sayıda edebi eserin Arapça, Farsça ve Türkçe yazılması; onun zamanında İstanbul, Bursa ve Edirne'de inşa edilen muhteşem yapılar; lüks kültürünü besleyen endüstrinin oluşması; Saray ve yönetici evlerinde görülen ihtişam; ve nihayet dini hoşgörü, onun döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu yüksek kültürel seviyeyi göstermesi açısından önemlidir."[3]

Çağdaşları her zaman Osmanlı İmparatorluğu'nun kurumlarının önemini anlamış ve bunların hakkını teslim etmişlerdir; örneğin İngiliz Kralı 8. Henry, kendi yasalarını Türk yasalarına uygun hale getirmek için bir komisyon kurmuş ve bu nedenle bu komisyona Osmanlı yasalarını inceletmiştir.

Aynı şekilde Hindistan'da hüküm süren Moğol İmparatorluğu'nun, mimari güzelliğiyle bir eşi daha bulunmayan Taç Mahal'i insanlığa kazandırmasını nasıl unutabiliriz? Ve aynı şekilde Ebul Fazıl'ın *Ekbername*'sini? Bu eserle ilgili olarak Carra de Vaux şöyle demektedir: "Yaşam, düşünce ve bilgi açısından hayatın her alanını inceleyen, bilgileri kayda geçen ve düzenleyen bu olağanüstü eser, her satırında ileri görüşlülüğünü ortaya koymakta ve bu nedenle de Doğu'nun bir övünç kaynağıdır. Zekâları bu eserde dile gelen bilge adamlar, hem yönetme sanatı açısından hem de din felsefesine dair görüşleriyle çağdaşlarından çok çok ilerdeydiler. Bu şairler, bu düşünce adamları, maddi dünyanın nasıl ele alınması gerektiğini çok iyi biliyorlardı. Hayatı izliyor, bilgileri tasnif ediyor, hesaplıyor ve deneyler yapıyorlardı. Hipotezlerini pratiğin sınavından geçiriyorlardı. Her ne kadar düşüncelerini şairanece ifade edi-

3 Marcel Clerget, *La Turquie*, Passê et Prêsent, Paris, 1958.

yorlarsa da, kanıtlarını somut istatistiğe dayandırıyorlardı."[4] Ayrıca Carra de Vaux eserinde, Ekber döneminin özellikleri olan ve uzun bir süre hüküm süren hoşgörünün, adaletin ve insanlığın önemine vurgu yapıyor.

4 Carra de Vaux, *Le Penseurs de l' Islam*, Paris, 1921.

İSLAMİ KÜLTÜRÜN BAŞLANGICI

İslam 7. yüzyılda doğarken, Yunan ve Latin kültürü çöküş sürecindeydi. Atina ve Roma'nın kültür geleneğini devam ettirmekle yükümlü kılınan Bizans ise bu çabasında başarısız kalmıştı. "İkinci Roma" olarak görülen Bizans, kendisine emanet edilen bu kültür hazinelerini koruyamamakla kalmamış, aynı zamanda antikçağdan kalan çok sayıda bilimsel yapıtın ve sanat eserinin yıkıma uğramasının da bizzat baş sorumlusu olmuştu.

Cahil ve Bizans Ortodoks dininin taraftarlarınca kışkırtılan Doğu Roma imparatorları da, dinsizlik olarak damgaladıkları sanat eserlerine yönelik tahribatlarını sürdürdüler. Örneğin İmparator 2. Theodosius, Kuzey Afrika'nın felakete sürüklenmesindeki rolüyle kötü bir üne sahip oldu. Dönemin en büyük kütüphanesi olan İskenderiye Kütüphanesi, bazı iftiracıların iddia ettikleri gibi Halife Ömer'in talimatıyla değil, bizzat onun emriyle temeline kadar yakılıp yıkılmıştır. 489 yılında İmparator Zenon, 2. yüzyıldan bu yana bütün Doğu'ya Süryaniceyi ve Eski Yunan kültürünü öğreten Urfa akademisini kapatmıştı. Aynı şekilde Justunius da Atina ve İskenderiye'deki Platon Akademilerini kapatarak şerefine leke sürmüştür.

Bizans devletinin resmi dini olan Ortodoksluğa ters düşen Urfa ve Nüsaybin'in Nesturi keşişleri ile Atina ve İskenderiye'nin filozofları, Bizans zulmünden kaçarak İran'a sığındılar. Bu keşişler, İran'da Sasanilerin hoşgörülü kültürü sayesinde hem ibadetlerine devam edebildiler, hem de kilisenin ilk orijinal metinlerinin ve Eski Yunanistan'ın felsefi ve bilimsel eserlerinin çevirisini devam ettirebildiler.

Böylece Suriye ve İran'ı fetheden Müslüman Araplar, buradaki bilim adamlarının sabırlı çalışmaları sayesinde Antik Yunanistan'ın düşünsel mirasının büyük kısmını hazır halde buldular.

Antikçağa ait düşüncelerin ve bilgilerin yarattığı bilim dünyası, Arapların doğuştan gelen bilme merakını olağanüstü kamçıladı. Ardından da fethedenler, yeni tebaalarının çalışkan öğrencilerine dönüştüler. En başta daha önceden Doğu dillerine çevrilmiş eserleri ve ardından da Yunan yazarların henüz Süryanice ve Aramcaya çevrilmemiş olan orijinal metinlerini Arapçaya çevirttiler.

İSLAMİ KÜLTÜRÜN ERKEN DÖNEMİ

İslami kültürün gelişmesini ilk harekete geçirenler, Müslüman tarihçiler tarafından haksız yere suçlanan Emevi hanedanlığıydı. Emevi hanedanlığının halifeleri, değişik kavim ve dinden gelen tebaasının farklı yeteneklerini değerlendirmek konusunda kararsızlık göstermediler. Emevi hanedanlığının çabalarına çok sayıda Hıristiyan ve Yahudi kökenli eğitmen, şair ve yönetici katkıda bulundu.

O dönemde farklı kavim ve dinden gelen unsurların ortak çabası kültür ve sanat hayatının gelişmesine büyük bir ivme kattı.

Her biri büyük bir güldürü ustası olan Cerir, Farazdak ve Al Akdal (bu aynı zamanda bir Hıristiyandı), Abdül Melik'in sofralarını ünlü hale getirmişlerdi. Mimariyle ilgili olduğu kadar iyi bir edebiyatçı ve şair de olan Halife Abdül Melik, bilim ve kültür dünyasının hamiliğini de yapıyordu. Mimariye özel bir düşkünlüğü olan Halife Abdül Melik Kudüs'teki Ömer Cami'nin inşa edilmesini sağladı. İslam İmparatorluğu, Abdül Melik'in oğlu ve halefi Al Validi döneminde, Doğu'da Hindistan'a Batı'da ise Fas'a kadar genişlemişti. Her biri İslami sanatın birer muhteşem örneği olan Şam ve Medine'deki Emevi Camileri onun döneminde inşa edildi.

İSLAMİ KÜLTÜRÜN ZİRVESİ

İslami kültür açısından Şam'daki Emevi hanedanlığı dönemi, sadece gelişme ve olgunlaşmanın ifadesiydi. İslami kültürün göz kamaştıran dönemi hiç kuşkusuz Bağdat'taki Abbasi (750-1258) dönemiyle, İspanya'daki Emevi (755-1492) dönemine denk gelir. Bunu Gustave le Bon şöyle ifade ediyor:

"Henüz Avrupa koyu bir karanlık içindeyken, İslamın iki büyük hanadanlığının merkezleri olan Bağdat ve Kordoba, gerçekten birer kültür merkezleriydi ve ışıklarıyla dünyayı aydınlatıyorlardı."[5]

Jacues C. Riesler ise şu saptamada bulunuyor:

"Tam beş yüzyıl boyunca dünyaya İslamın gücü, bilgisi ve üstün kültürü hükmetti. İslam, Antik Yunan'ın bir hazine gibi değerli olan bilimsel ve felsefi mirasını daha da geliştirerek, Batı Avrupa'ya devretti. Bu sayede İslam, Ortaçağ'ın ufkunu genişleterek, Avrupa'nın düşünce dünyasını ve yaşamını derinlemesine etkiledi."[6]

830 yılında Halife Me'mun (813-833) tarafından Bağdat'ta kurulan Beyt el-Hikme (Bilgi evi) ortaçağın en dikkat çekici fenomenlerinden biriydi. Hem akademi, hem kütüphane, hem de çeviri bürosu olarak faaliyet gösteren el-Hikme, antikçağa ait mirasın

5 Gustave le Bon, *La Civilisation des Arabes* (yer ve tarih kaydı yok).
6 Jacues C. Riesler, *Le Civilisation Arabe*, Paris, 1955.

Doğu uygarlığına aktarılmasında hiçbir şekilde tarif edilemez bir rol oynadı. Burada faaliyet yürüten Hıristiyan, Yahudi ve Arap bilim adamları, kendilerini tamamen "yabancı bilime" ve özellikle de Galenos, Hipokrat, Platon, Aristo ve bunların yorumcuları olan İskenderiyeli Afrodizya, Themistius, Johannes Philiponos vs. gibi bilim adamlarının meydana getirdiği Yunan bilimine ve felsefeye vermişlerdi. "Bu çaba bir yönüyle entellektüel bir tutku ya da okuma ve bilme merakından kaynaklanan bir sarhoşluk hali şeklinde yürüyordu..."[7]

7 Louis Gardet *Mediterranee: Dialogue des Cultures-dans les Etudes Mediterraneennes*, Ete 1957, No:1.

BAĞDAT OKULU

Bağdat okulunun beşiği sayılan Beyt el-Hikme'nin etkisini, 15. yüzyılın ikinci yarısına kadar görmek mümkündür. 6. yüzyılda Roma'nın çöküşü ve ardından talan edilmesiyle birlikte insanlığa ait bilgi birikimi vahşice kesintiye uğratıldı. Ancak kopartılmış olan bu kültür geleneği, yeniden bu ünlü okul sayesinde devam ettirilmiştir.

Şayet İslami gelenek çabasını, sadece antikçağa ait bilgiyi kurtarmak, muhafaza etmek ve bunu bir sonraki kuşağa aktarmakla sınırlasaydı, insanlığa büyük bir hizmette bulunmuş olurdu. Ancak yapılan iş sadece bununla sınırlı değildi. Bağdat okulunun düşünce ve bilim adamları, İskenderiye geleneğinin mirasını devralarak, antikçağın bilimini –her bilim alanını farklı olmak üzere– kendi deneyimleriyle, yeni teknolojik buluşlarıyla ve özellikle tümden yeni olan araştırma ve inceleme metotlarıyla geliştirdiler.

Bu alanda bir otorite olan Sedillot şöyle yazıyor:

> "Bağdat okulunun önemi, çalışmalara tamamen bilimsel yaklaşımıyla ön plan çıkıyor: bilinenden bilinmeyene doğru ilerlemek; neden sonuç ilişkisini doğru ele almak için önce gözle görüleni saptamak; deney aracılığıyla kanıtlanmamış hiçbir şeyi kabul etmemek; işte bunlar Bağdat'ta öğretilen bilimsel kurallardı. 9. yüzyılın Arapları tarafından kullanılan yararlı yöntemler, sonraki yüzyıllarda modern bilim adamlarının elinde olağanüstü verimli oldular."[8]

8 L.A. Sedillot, *Historie des Arabes*, Paris, 1854, (Yunanlılarda ve Doğudaki matematik biliminin karşılıklı karşılaştırma tarihine ilişkin materyaller) Paris, 1845-1849.

H.A. Gibb, bundan yüz yıl önce Sedillot tarafından ileri sürülen görüşleri bugün de doğrulamaktadır.

> "Müslüman bilim adamları, tek tek somut olaylardan hareket etmeyi esas aldıklarından dolayı, geliştirdikleri deneysel yöntemlerle, Yunanistan ve İskenderiye'deki öncüllerinden daha da ileri gidebilmişlerdir."[9]

Aynı şekilde Sismondi, "Bağdat okulu sadece Avrupa'nın uyanmasını sağlamadı, aynı zamanda bilimin ışığını bütün Asya'ya da yaydı" saptamasında bulunuyor.

İslami bilim, 1016 yılında Afganistan hükümdarı Gazneli Mahmut'un Hindistan'ı fethetmesiyle Kuzey Hindistan'a ulaştırıldı; 1076 yılında da Ömer Hayyam üzerinden Selçuklulara geldi; 1260 yılında Nasireddin Tusi üzerinden, Meragah'ta inşa ettirdiği gözlemeviyle, Moğollara ve 1337 yılında da Osmanlılara geldi. Ko Çoy King, Kubilay zamanında Çin'de İslamı hâkim kıldı ve Timur'un torunu Uluğ Bey de onun anısına 1437 yılında Semerkant'ta yeni bir anıt –gözlemevi– dikti.[10]

Bugün artık Avrupa'da, Müslüman Arapların kültürel katkılarına vurgu yapan ve adil olan tarafsız tarihçiler, bir zamanlar Sismond de Sismondi, Gustave le Bon ve L.A. Sedillot zamanında olduğu gibi görmezden gelinmiyorlar.

Artık hiçbir ciddi oryantalist, Müslümanların bu katkısını inkâr edemiyor. İslamın, Antik Yunan'ın bilimini koruyan ve Batı'ya aktaran rolünü artık herkes teslim ediyor; ancak bugün hâlâ çok sayıda oryantalist, Arapların yaratıcı yeteneklerini şüpheyle karşılamayı yeğliyor. Yeni bulguların da gösterdiği gibi, şayet Araplar, Yunanlıların bilimini yeni baştan düşünmeselerdi ve ona özgün katkı yapmasalardı, Batı'da Rönesans'ın ortaya çıkması da imkânsız olurdu.

9 H.A. Gibb, *Les Tendances Modernes de l' Islam*, Paris, 1949.
10 L.A. Sedillot, *age*.

Fransa'da Levi Provençal önderliğindeki yeni oryantalist okulunun Moritanya İspanyası'nda yaptığı bir dizi araştırma ve tıpkı Sanchez Albornoz, Asin Palacios, Gomez Moreno gibi ünlü İspanyol tarihçilerinin bulgularının da gösterdiği gibi, bu tezi yeniden kanıtlamıştır.

"Tabii ki bugün artık ortaçağ döneminin kapkaranlık olduğundan bahsetmek mümkün değildir, ancak Avrupa'da felaketlerin kol gezdiği çöküş döneminin tersine Müslüman İspanya'da kültürel bir gelişme yaşanıyordu. İspanyol oryantalistler bugün bize Moritanya İspanyası'nın kültürel etkisinin yaygınlığı, derinliği ve parlaklığı konusunda yepyeni bir bakış açısı kazandırıyorlar. İspanya felsefemizin, bilimimizin, edebiyatımızın, kısaca Avrupa'nın kültürel gelişiminde tayin edici bir rol oynadı. Bugün artık kanıtlandığı gibi bu etki, Thomas von Aquin ve Dante gibi ortaçağın en zirvedeki düşünürlerine kadar ulaşmıştı. Kuşkusuz İslamın Pirene'nin hem bu tarafındaki hem de öte yakasındaki eğitici rolü, ayak diremeyle kabul edilmektedir. Ne var ki, bugün bu tezi kuvvetlendiren gereğinden fazla olgu bulunmaktadır ve her gün ortaya çıkan yeni bulgular bu kanıtlar zincirini tamamlamaktadır. Henüz Rönesans, kurumuş kaynakları yeniden akar hale getirmeden yüzyıllar önce Kordoba'da merkezileşmiş olan kültürel birikimi, antikçağın düşünsel mirasını Batı dünyasına aktarmaktaydı."[11]

11 Cl. Sanchez-Albornoz, *L'Espagne et l'Islam* (İspanya ve İslam).

İSLAMİ KÜLTÜRÜN BATI'YA AKTARILMASI

İslami kültür ne zaman ve hangi yollarla Avrupa'ya ulaşmıştı?

Bu soruya yanıt vermeden önce, Doğu ile Batı arasındaki kültür alışverişinin varlığını Haçlı seferlerine borçlu olduğu yönündeki yanlış bir anlayışı zorunlu olarak çürütmemiz gerekir.

Haçlı seferlerinin Akdeniz'in her iki yakasının karşılıklı ilişkileri üzerindeki etkisini saptayabilmemiz için önce düşünsel ve ahlaki alanının ifadesi olan kültürle, etkisi esas olarak maddi alanda görülen uygarlık arasındaki farkı ortaya çıkarmamız gerekir.

Haçlı seferlerinin bilim ve edebi alandaki etkisi çok fazla değildi, fakat düşünce ve insani ilişkiler üzerindeki yıkıcı etkisi çok büyük oldu. Haçlı seferleri Hıristiyanlığı, Müslümanlığın karşısına acımasız bir savaş olarak çıkardı; kültürler arasına hoşgörüsüzlük ve nefret tohumları ekti; Doğu ile Batı halklarının arasına ortak çalışmayı yüzyıllar boyunca engelleyen bir uçurum soktu.

8. yüzyıldan bu yana Moritanya İspanyası ile Katanya arasındaki kültürel alışveriş barbarca kesintiye uğratıldı. Doğu ile Batı'nın başarılı bir sentezi olarak ortaya çıkan "Langue d'Oc"* kültürü acımasızca boğuldu. Daha henüz çerçevesi yeni ortaya çıkmakta olan ortak bir Akdeniz kültürü ebediyen kaybedildi.

Haçlı seferlerinin kültürel alandaki acıklı sonuçları işte buydu!

* Oksitanya kültürü, 13. yüzyılın başlarında Hıristiyan şövalyeleri tarafından acımasızca katledilen Katharların kültürüdür. Katharların, Ortadoğu kökenli olan kendine has komüncü bir geleneklerinin olduğu bilinir.

Maddi uygarlık açısındansa Avrupa, Haçlı seferlerine çok şey borçludur.

Haçlı seferleri Hıristiyanlığı, doğrudan Müslüman topraklara getirerek onun Müslüman halklarla temasına yol açmıştır. Frenk krallıklarının 200 yıl boyunca yabancı (Suriye –S.U.) topraklardaki varlıkları, sadece savaştan ibaret değildi. Düşmanlıkların uzun süreli ateşkeslerle kesintiye uğradığı da oluyordu. Bu aldatıcı ve tekin olunmayan barış zamanlarında Batılı fatihlerle yerli Müslüman halk arasında kimi zaman alışverişler de gerçekleşiyordu. Bu sayede çok sayıda Hıristiyan o dönemki Avrupa'dan çok çok ileri olan bir uygarlıkla karşılaşmıştı. Haçlı seferlerine katılanlar Doğu'da, kendilerine yabancı olan çok sayıda araç-gereç ve yöntemle karşılaşmıştı. Haçlı seferlerinden sonra Avrupa'nın pazarlarında büyük miktarda Doğu'ya ait ürünler sunuluyordu. Batı'daki tarım, endüstri ve işletmeler, Doğu'nun yeni yöntemlerini hemen benimsedi. Bu sayede Batı ekonomisi derinlemesine değişikliğe uğradı. Ticaret sürekli bir gelişme kaydetti; Akdeniz ticaretini elinde tutan İtalyan kent devletlerine Marsilya da katıldı.

Albert Champdor bu durumu, "İslamın En Dürüst Kahramanı Selahattin" başlıklı kitabında şöyle saptıyor: "Avrupa her alanda Doğu uygarlığının öğrencisi oldu ve bu sayede Batı'daki üretim derinlemesine değişikliğe uğradı."

Champdor devam ediyor:

> "Atalarımız Doğu'dan, daha sonraları Venedik'in ve kısmen de Fransa'nın zenginliğini yaratan göz kamaştırıcı kumaşları dokumayı öğrendiler. Doğu'dan Batı'ya saten ve kadife dokumacılığı, altın ve gümüşlü brokar üretimi, tülbent, tül ve tafta bezleri geldi. Antikçağdan bu yana Doğu, muhteşem halılar dokuyordu; Batılılar da bu alanda onlara yetişmek için uğraş veriyordu. Kısa bir süre sonra cam üflemeyi ve kristal yontmayı öğrenen Venedik, bu yeteneğini Ortadoğu'nun çarşıla-

rından kaptı. Aynı şekilde Batı, kâğıt ve pekmez üretimini Suriye'den öğrendi. Barışçıl yollardan süren bu işgal, kısa bir süre sonra Avrupa'nın yükselen ticaretine ve ekonomisine büyük bir katkı sağladı. Dokumacılık tümden değişikliğe uğradı ve böylece Avrupa, tekstil üretimini öğrendi. Endüstri ve lüks yaşam gelişme kaydetti; üretim çok yönlü hale geldi ve teknik donanım mükemmelleşti. Gerçekten de ekonomik devrim bütün bir kıtayı sarıp sarmaladı."[12]

Bütün bunlara rağmen Riesler Suriye'nin konumunu şöyle sınıflandırıyor:

"Haçlı seferleri döneminde Suriye, iki yüzyıl boyunca Hıristiyanlarla Müslümanlar arasındaki ilişkinin arenası olmasına rağmen, Doğu'nun Batı'ya etkide bulunma yolları konusunda Sicilya ve Moritanya İspanyası'ndan sonra 3. sırayı işgal eder."[13]

Ayrıca bu hiç de şaşırtıcı değildir. İslami bilim, felsefe, edebiyat ve sanat, Haçlı seferlerinden çok çok önceleri Avrupa'da biliniyordu. Bunların etkisi, Hıristiyanların askeri seferlerinden bağımsız olarak sürüyordu.

12 Albert Champdor, *Saladin, le plus pur heros de l' Islam*, Paris, 1956.
13 Jacques C. Riesler, *age*.

İSLAMİ KÜLTÜRÜN ALIŞILMIŞ YOLLARDAN GİRİŞİ

Hıristiyan ve Müslüman kültürlerin karşılıklı iletişimi, geleneksel yollar üzerinden sağlanmıştı. Bu konuda en önemli rolü ticaret ve hacılar üstlenmişlerdi.

11. yüzyıla gelindiğinde Doğu ve Batı arasındaki kara ve deniz ticareti gelişmiş güzergâhlara sahipti. İslami kültür, Moritanya'nın egemenliği altında bulunan İspanya, Güney Fransa ve Sicilya üzerinden Avrupa'ya giriyordu.[14]

İslami kültür, 6. yüzyılın ortalarından itibaren İspanya'da üstünlüğünü ilan etmişti. Arapça bu dönemin İspanyolları arasında bilimin ve edebiyatın yegâne dili olmuştu. Arapça halk arasında o derece önem kazanmıştı ki, İspanyol kilisesi, Hıristiyan metinleri Arapçaya çevirtmek zorunda kalmıştı. Aynı şekilde İslami yasalar ve dini metinler, İspanyolcanın öndili olan Romancaya tercüme edilmişti. Her iki dil de Moritanya'da konuşma dili olmuşlardı. Hıristiyan İspanyası Müslümanların üstünlüğünü kabul etmişti. Öyle ki, Asturya Kralı Büyük Alfons, veliaht oğlunu eğitmek için iki Arap kökenli öğretmen tutmak durumunda kalmıştı. Hıristiyanların ve Müslümanların düşünsel yakınlaşmasına en büyük katkıyı, aynı zamanda Toledo'yu fetheden ve Sevilya'lı Müslüman kralın kızıyla evlenen 6. Alfons ve Bilge Alfons sağlamışlardı. 7. Alfons ismi ise 1130 yılında, Bağdat'taki Beyt el-Hikme'nin bir benzeri olan İspanyol Toledo Çeviri

14 Fauriel, *Historie de la poesie provençale*, Paris, 1846.

Evi'ni kurmasıyla nam salmıştı. Toledo'daki çevirmenlerin yanı sıra, Burgos, Sicilya ve Napoli'deki çevirmenler, Avrupa'nın bilim adamlarına Arapların gökbilim, matematik, tıp, kimya ve botanik üzerine yazdıkları eserleri Latinceye çevirmişlerdi. Yunan eserlerinin orijinal çevirileri ise ancak 18. yüzyılda yapılabilmişti!

O dönemde Müslümanlar, dünyanın her yerinde bilim adamları olarak bilinirlerdi ve bu nedenle de Avrupa'nın entellektüellerini Endülüs'e, Sicilya'ya ve Güney İtalya'ya çekiyordu. 10. yüzyılın en dikkate değer adamlarından biri olan ve sonradan Fransız Papası olarak 2. Sylvester ismini alan Gerber d'Aurillac, matematik, kimya ve diğer bilim dallarında eğitim alabilmek için Toledo'daki Müslüman üniversitelerinde ders gördü.

Çok sayıda Fransız, İngiliz, Alman ve İtalyan ruhani lider ve bilim adamı kısa veya uzun süreli eğitim almak için Moritanya İspanyası'ndaki üniversitelere gitti.

Aristo'nun *Fizik*'ini Arapçadan çeviren Gerard de Cremone, Navarralı Campanus, Bathlı Abelard, Morleyli Albert ve Daniel, Michael Scott, Dalmaterli Hermann ve diğerleri, eğitimlerini önemli ölçüde Araplara borçludur.

Tabii ki İslami kültürün Güney Fransa'daki etkisi, komşu ülke İspanya tarafından kolaylaştırılıyordu. Ancak bu etki, esas olarak Akdeniz'den Rhone'ye ve hatta Pirene dağlarına kadar uzanan Septimanya'nın bir bölgesindeki 50 yıllık Arap egemenliği sayesinde olmuştur.

Fauriel, "Tarla ve bahçeleri sulamak için kuyulardan su çekme sanatı başta olmak üzere teknik alanda bir dizi Arap buluşunun Fransa'da değerlendirilmesini, Arapların Güney Fransa'daki işgal dönemine borçluyuz" diyor.[15]

Araplar bu topraklardan dışarı atıldılar, fakat etkileri kaldı. Ruinaud'un çok doğru bir şekilde saptadığı gibi, "Arapların Fransızlar-

15 Fauriel, *age*.

la olan ilişkileri eskiye oranla, genelde barışçıl ve ekonomik olarak, daha da kalıcı hale geldi."[16]

Yeri gelmişken İspanya ve Aquitanya'daki Yahudilerin, Hıristiyan ve Müslümanlar arasındaki ilişkide oynadıkları tayin edici rolden bahsetmemek haksızlık olur. Arap din biliminin ortaçağ din bilimi üzerindeki derinlemesine etkisi, özellikle Arapça metinleri çeviren Yahudiler sayesinde olmuştur.

Aynı oranda Yahudilerin de gelişmelerini Müslüman kültüre borçlu olduklarını belirtmeden geçmeyelim. Hatta bu konuda Ernest Renan daha ileri gider ve "Yahudilerin ortaçağdaki kültürü, Müslüman kültürün yansımasından başka bir şey değildir, çünkü Yahudi kültürün birçok unsuru Hıristiyan kültürden çok Müslüman kültüre yakındır" der.[17] Kısa bir süre önce de Professör Massignon boşuna ilk İbranice gramerini hazırlayan Yehuda ben Qoraiş'in Arap gramerinden esinlendiğini söylemedi.[18]

Hatta bugün hâlâ İbranice Filistin'de Arapçadan kopya çekilmiş bir gramer tablosuyla öğretilir.

Ortaçağda Yahudi bilim adamları tarafından Arapça yazılmış birçok dini ve felsefi içerikli eser ortaya çıktı. İnsanın sadece Yahudiler açısından ünlü ve tipik olan birkaç ismi, örneğin Maimonides, Sa'adia Fayyumi, Yehuda Helevy, Bahya ibn Paquda, İbn Gabirol vs. sıralaması yeterlidir.

16 M. Reinaud, *L'Invasion des Sarrazins*, Paris, 1836.
17 Ernest Renan, *Averreos et l'Averroisme*, Paris, 1886.
18 L. Massignon, *Adalet İsteyen İnsan Toplulukları Açısından Kutsal Toprakların Önemi*, Cahiers du Monde Nouveau, Haziran-Temmuz 1948.

İSLAMIN İNSANLIK KÜLTÜRÜNE KATKILARI

Elinizdeki çalışma gibi küçük bir kitapçıkla İslamın insanlık kültürüne yaptığı birçok katkıyı ortaya koymak olanaklı değildir. Bu nedenle bize Müslümanların araştırma ruhunun bir eseri olan bazı buluşlara kısaca değinmekten, bunun gibi Avrupa'nın düşünce hayatını oldukça etkilemiş, bilim ve edebiyata parlaklık kazandırmış bazı önemli isimleri, filozofları ve yazarları saymaktan başka çare kalmıyor.

Gökbilim

Gökbilim ve matematik, Arap bilim adamlarının dikkatlerini yönelttikleri ilk bilim dalları oldu. Hem onların karakterleri hem de çölde yön bulma zorunluluğu, Arapları ilkönce pozitif bilimlere yöneltti.

Gökbilime sadece bilim adamları değil, aynı zamanda Doğu ve İspanyol halifeleri, Selçuklu sultanları, Cengiz Han'ın ve Timur'un komutanları da aşkla yöneldiler. Müslüman toprakların her yerinde ardı ardına gözlemevleri inşa ediliyordu. Bağdat'taki, Kahire'deki, Kordoba'daki, Toledo ve Semerkant'taki gözlemevleri boşuna bunların en önemlileri değildi.

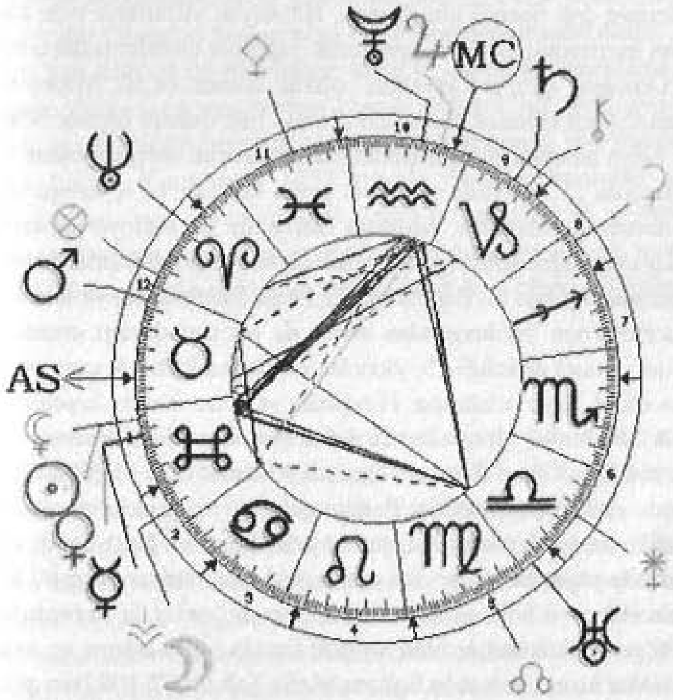
Bağdat'taki gözlemevi okulu, Abbasi hanedanlığına mensup ve aynı zamanda kendisi de iyi bir gökbilimci olan el-Mansur (754-775) döneminin ürünüydü. Bu okul, halefleri Harun el-Reşit ve el-Me'mun zamanında önemli eserler verdi. Antikçağa ait birçok teorem yeniden gözden geçirildi, Batlamyus'un yanlışları keşfedildi ve Yu-

nan tabloları düzeltildi. Bağdat okulunun başarıları arasında güneş yörüngesinin en tepe noktasının yanı sıra, elipsik güneş yörüngesinin ve onun progresif daralmasının hesaplaması da bulunur; yıl süresinin kesin hesaplanmasını da Bağdat'a borçluyuz. Bağdatlı bilim adamları ay'ın azami genişliğinin denklemini ürettiler ve ayrıca ay'a ait ve "variasyon" olarak ifade edilen üçüncü eşitsizlik denklemini de keşfettiler. Güneş lekelerini ilk kez onlar öngördüler, güneş tutulmasını onlar izledi ve çeşitli gök taşlarının varlığını onlar keşfettiler.

Onlar yerkürenin hareketsizliğini tartışmaya açarak, Kopernik ve Kepler'e asırlar öncesinden öncülük ettiler.

Bağdat okulunun yaptığı saptamaların sonuçları "Kanıtlanmış Cetveller" olarak kabul gördü. Bu eseri ise esas olarak Yahya bin Ebu Mansur kaleme aldı. Bu okulun diğer ünlüleri şunlardı: Lalande'nin belirlemesine göre dünyanın gelmiş geçmiş 20 gökbilimcisi arasında sayılan el-Batani; gökbilimin temel kanıtlarından biri olarak bilinen ayın üçüncü derecede değişimini bulan ise Ebu Vefa Buzcani'dir. Yanlışlıkla Danimarkalı bilim adamı Tycho-Brahe'a atfedilen bu denklemi, Müslüman bilim adamı, ondan tam 10 yüzyıl önce bulmuştu.

Sarkacı ve güneş saatini bulan Ali İbn Yunus ise Kahire akademisinin kurucusu olarak bilinir, ki Mısırlı Fatimilerin Halifesi el-Hekim (990-1021) onun anısına Mukaddim Dağı'nda bir gözlemevi yaptırdı. Hatta o, daha önceki bütün tablolardan daha doğru veriler sunan "Büyük Hikmet Tabloları"nı yayımladı. Öyle ki, bu tablolar, Çin'e kadar uzanan bütün Doğu bölgesinde Batlamyus'un Almagest'inin ve daha sonra yayımlanan Bağdat okulunun tablolarının yerini aldı. Hemen hemen aynı dönemde Kahire'nin bir diğer gökbilimcisi ve matematikçisi olan Hasan İbn el-Heyzen de, sonradan Roger Bacon ve Kepler'in başlangıç noktası olarak değerlendirecekleri optik hakkındaki eserini yayımladı. Bu arada ilginç olması nedeniyle zikretmeye değer bulduğumuz bir diğer konu da ilk kez el-Heyzen'in Asvan'da Nil'in su yüksekliğini artırmak için bir baraj projesiyle ilgilenmiş olmasıdır.

Ömer Hayyam'ın takvimi ve burçlar.

Gökbilim, Moritanya İspanyası'nda daha az ilgi görmüyordu. Kordoba Emiri 2. Abdurrahman, bu bilim dalına herkesten daha fazla destek veriyordu. Ne yazık ki, Moritanya İspanyası'nın gökbilim konusunda ortaya koyduğu eserler, İspanya'nın yeniden fethedilmesinin ardından yürütülen dini kovuşturmalar döneminde tahrip edildiler. Ancak Kordoba ve Toledo'daki gözlem evlerinin parlak bir üne sahip olduklarını biliyoruz. Tarih bize çok sayıda Endülüs kökenli bilim adamının ismini ulaştırmıştır: Maslamah el-Mahrebi, Ömer İbn Haldun, İbn Rüşd ve diğerleri. Bu Müslüman bilim adamlarının

eserlerinin çok önemli olduklarını, Hıristiyan yazarların bize kadar ulaşan eserlerinin bunlara dayanarak yazılmış olmalarından anlıyoruz. Örneğin "Alfons Cetvelleri" olarak bilinen ve 10. Alfons tarafından dizilen tablolar, tamamen olmasa bile önemli ölçüde Müslüman bilim adamlarının çalışmalarına dayanarak oluşturmuştur.

Asya'da 11. yüzyılda meydana gelen savaşlar ve iç karışıklıklar, Müslüman toplulukların düşünsel faaliyetini da sekteye uğratmıştı. Bunlar uygarlığın gelişmesini önemli ölçüde engelledi, ama tamamen durduramadı. Öyle ki, Bağdat okulu, Doğu halifeliğinin ve İslam İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra da etkisini devam ettirdi. Bu okulun yaratıcı etkinliği 15. yüzyılın ortalarına kadar devam etti. Bu arada etkisi Asya ortalarına, Hindistan ve Çin'e kadar ulaşmıştı. En büyük Müslüman bilim adamlarından biri olan Abdul Rahman Muhammed Bin Almad Beyruni, Gazneli Mahmut (977-1030)'un himayesinde yaptığı çalışmalarla, Bağdat geleneğiyle Hint bilim adamları arasında önemli bir köprü oluşturuyordu. Beyruni, farklı farklı bilim dallarında yayımladığı bir dizi eserin yanı sıra, dünyanın çeşitli kentlerinin enlem ve boylamlarına ilişkin önemli listeler de yayımladı.

Bilge bir hükümdar olan ve çok sayıda bilim adamı ve ozanla dostluklar kuran Selçuklu Sultanı Melik Şah (1072-1092)'ın gökbilimle olan ilişkisi tutku düzeyindeydi. Onun teşvikiyle yapılan gözlemler sonucunda oluşturulan takvim, Gregoryan takviminin yürürlüğe konmasından tam 1000 yıl önce ondan daha doğru veriler sunuyordu. Bu takvim reformunun babaları ise Abdurrahman Haseni ve dörtlükleriyle ölümsüzleşen Ömer Hayyam'dı.

Moğol hükümdarları da hiç azımsanmayacak bir şekilde bilimsel gelişmeyi destekliyorlardı. Bağdat'ı yerle bir eden despot Hulagu Han bile, "İlhanlı Cetvelleri"nin yazarı Nasireddin Tusi'nin yönettiği Merag'taki devasa gözlemevini inşa ettirmişti. Gezegenlerin izlenmesini kolaylaştıran ve olanaklı kılan birçok gerecin yapımını da ona borçluyuz. Bağdat ve Kahire'deki bilim adamlarına ait eserler de bu gözlemevi sayesinde Kubilay Han'ın yönettiği Çin'e kadar ulaştı.

Ancak Müslümanlara ait gökbilim çalışmaları en yüksek noktasına Büyük Timur'un torunu olan Uluğ Bey döneminde ulaştı. Adı, babası Şah Ruh'un adıyla birlikte sanat ve edebiyat döneminin, yani Timur Rönesansı'nın mimarı olarak anılan Uluğ Bey, aynı zamanda iyi bir gökbilimciydi. O, Bağdat okulunun son temsilcisi olarak bilinir. Eserlerinin 1437 yılında yayınlanmasından sonra gökbiliminin onun zamanında ne kadar yol aldığını ve geliştiğini etraflıca görebiliyoruz. Kepler'den yüz yıl önce antikçağla modern gökbilimi arasındaki bağlayıcı zinciri Uluğ Bey oluşturuyordu.

Matematik

Gökbilimin yanı sıra matematik, Arapların en çok önem verdikleri bilim dalıdır. Aritmetik, geometri ve cebirin en temel unsurları esas olarak Müslüman bilim adamları tarafından bulundu.

Bugün hâlâ aritmatikte Arapların bulduğu sayıları ve sayılar sistemini kullanıyoruz. Cebirin bulunuşu ise esas olarak Araplara malediliyor ki bu da doğrudur. Halife el-Me'mun, Beyt el-Hikme'yi kurarken akademinin başına Muhammed Ben Musa Harezmi'yi getirmişti. Harezmi cebir üzerine bir kitap yazarak buna "Al Gebr Va'l Maahala", yani "Sembollerle Hesaplama" adını verdi. Kitabın başlığının birinci bölümünden "Cebir", yazarın Alharezmi olan adından da "Logaritmus" üretildi. Gerard von Cremone çevirisini yaptığı bu eseri değerlendirirken şunları belirtir:

> "Onun tarafından yazılan ve sonradan gelen Araplar tarafından geliştirilerek temeli atılan matematik, bir zaman sonra Batılı matematikçilere cebirin ve kesirli sayıların mucizevi dünyasını açtı."[19]

Philip Hitti ise Harezmi'yi şöyle değerlendirir:

19 Max Vintejoux, Le Miracle Arabe, Ed. Charlot, Paris, 1950.

> "Hiç tartışmasız, Müslüman bilim adamları içinde en parlaklarından biri olan Harezmi, ortaçağ matematiğini en çok belirleyen bilim adamıydı."[20]

Batlamyus'un *Almagest*'ini çeviren Habib Bin Cerrah, Harezmi'nin eserini devam ettirerek cebiri geliştirdi ve onun ilk kez geometride kullanılmasını sağladı.

Araplar gökbilimde kullanılması nedeniyle trigonometriye çok önem veriyorlardı. Matematik bu alandaki ilk buluşlarını Al Battani'ye borçludur. O, dahice bir şekilde Yunanlıların trigonometrik hesaplamalarda kullandıkları eğrilerin kirişleri yerine, karşı eğrinin yarısının karesini, yani onun sinüsünü ikame etti.

İlk kez Battani eserlerinde "sinüs" ve "cosinüs" kavramlarını kullandı. O bu kavramları güneş saatlerinde kullandı ve bunu da "Uzayan Gölge" olarak adlandırdı. Bu da modern trigonometrinin tanjanıdır.[21]

Tanjanın trigonometride kullanılmasının çığır açıcı olduğu görüldü.

> "Modern matematikçiler bunu ancak 500 yıl sonra keşfettiler. Bu genelde Regioontanus'un buluşu olarak belirtilir, ancak ondan neredeyse 100 yıl sonra yaşamış olan Kopernikus bile bundan bihaberdir."[22]

976 yılında Muhammed Bin Ahmet, matematikte devrim yaratan "sıfır"ı keşfeder. Ne var ki bu Avrupa'da, ancak 13. yüzyılda kullanılabilecektir.

Son olarak Nasireddin Tusi'nin Öklit'in tartışılmaz olarak kabul edilen geometrisini tartışmaya açtığını belirtelim. Onun, Lobaçevsky ve Riemann'ın, yani Öklitçi olmayan geometrinin öncüsü olduğunu kabul etmeliyiz.

20 Philip K. Hitti, *age*.
21 M. Charles, *Aperçu historique des methodes en geometrie*.
22 M. Charles, *age*.

Fizik

A. von Humbold, "Arapların, fizik biliminin gerçek kurucuları olarak kabul edilmeleri gerektiğini" belirtiyor. Ne yazık ki Arapların fizikle ilgili yazdıkları eserler kayboldu. Bazı eserlerin ise sadece başlıkları biliniyor. Ancak bize kadar gelen eserler, Arapların etraflı bir araştırma yaptıklarını gösteriyor ve bir anlamda Humbold'un saptamasını doğruluyor.

İbn Heysem (Alheyzen)'in (965-1039) optik üzerine yaptığı araştırmalar, büyük bir bilimsel yenilikti. Charles'e göre bu eser, "modern optiğin başlangıcıydı."[23]

Bu çalışmanın konusu bir nesnenin aynadaki yansımasının konumu, kırılma, nesnelerin görünürdeki büyüklüğü, fotoğrafçılıkta önemli bir rol oynacak olan karanlık odanın kullanılması vs. idi. İbn Heysem, büyütecin özelliğini araştırmakla, sonradan mikroskop ve teleskopla ilgili bilimsel çalışmayı devam ettirecek olan Roger Bacon, Kepler ve diğer Batılı bilim adamlarına önemli bir ipucu verdi. Öklit ve Batlamyus'un optikle ilgili çalışmalarını ilk kez etraflı bir eleştiriye tabi tuttu, insan gözüne, merceklere ve iki gözle görmeye ilişkin en doğru açıklamayı da o yaptı.

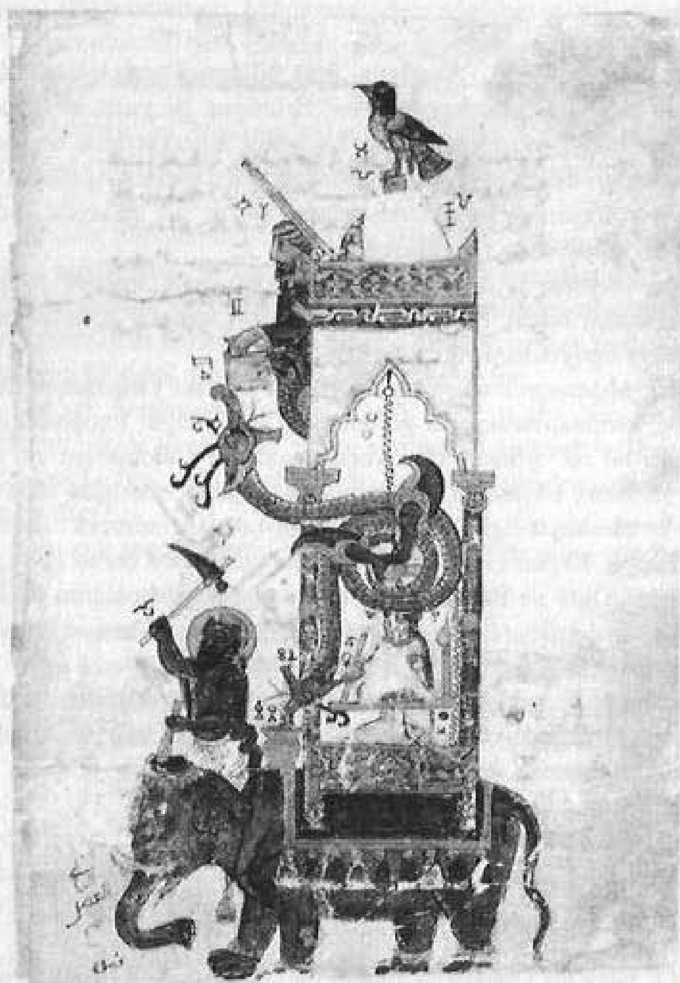
Çok etraflıca düşünülmüş ve Müslüman bilim adamları tarafından araştırmalarda kullanılan aletlerden de anlaşıldığı gibi Araplar, mekanik alanında da çağdaşlarından çok çok ilerdeydiler, ki bu araçlar sonradan, Avrupalı bilim adamları tarafından da kullanıldı.

E. Bernard von Oxford'a göre, sarkaçlı saati ilk kez Araplar buldu. Su saatlerine benzemeyen ve ağırlıklar tarafından işletilen saatlerin ilk kez onlar tarafından icat edildiğine dair hiçbir şüphe bulunmamaktadır.

12. yüzyılda Önasya'da Yahudi bir cemaati ziyaret eden Benjamin von Tuleda, Şam Cami'nin ünlü saatinden bahsetmektedir.

Pusulanın Çinliler tarafından bulunduğu kesindir, ancak Araplar onu daha da geliştirmiş ve denizcilikte kullanmışlardır.

23 M. Charles, *age.*

Araplarda otomasyon.

Kimya

Kimyanın bir bilim dalı olarak Araplardan önce var olmadığını söylemek pek de abartı sayılmaz. Tabii ki Yunanlılar bazı elementleri biliyorlardı, ancak onlar alkol, sülfürikasit ve güherçile gibi maddelerin doğasından biharberdiler. Potasyum, aminoasit, sodyum nitrat, eriyiğ ve cıvanın üretimini Araplar buldu. Bunlara bir de kimya bilimine yakın temel bir işlem olan damıtma yöntemini Arapların bulduğunu, hatta yeni özellikler edinmek ve bileşimler yaratmak için uygulanan süblimasyon, kristalizasyon ve pıhtılaştırma yöntemlerini de ilkönce Arapların kullandığını söylersek, onların bu alandaki başarılarının tayin edici önemde olduğunu anlayabiliriz.

Alkol, alkali, sirke vs. gibi kimyada kullanılan temel kavramların büyük bir çoğunluğu Arapça kökenlidir.

En büyük Arap kimyageri kuşkusuz 8. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Ebu Musa Cafer Al Kufi (Ceber) idi. Her bir kitabı bir ansiklopedi gibidir ve eserleri çağının kimya biliminin genel hatlarını verir. Birçok eseri Latinceye çevrilmiştir. En önemlisi de, 1672 yılında Fransızcaya çevrilmiş olan "Mükemmelliğin Bütünü"dür.

Sülfürikasitle ilgili bilginin yanı sıra alkolün nişasta ve şekerin damıtılmasıyla elde edildiğine dair bilgileri ilk kez Ebu Bekir Zekeriye Al Razi (Razes) "Al Havi" başlıklı kitabında vermiştir.

İlk kez kimya biliminin teorisini pratiğe uygulayanlar Araplardı.

Kimyanın eczacılıkta kullanılması da çok büyük bir adımdı ki, bunu da Arap bilim adamlarına borçluyuz. Kâfur, damıtılmış su, flaster, pekmez ve merhem gibi günlük ihtiyaçlarımızda kullandığımız birçok ürünün kaynağı da Araplardır. Kimya biliminin endüstriyel alanda ne kadar derinlemesine kullanıldığını ise onların boyama, tabaklama ve çeliğe su verme gibi yeteneklerinden anlıyoruz.

Barut üretiminin yanı sıra pamuk ve çabutlardan üretilen kâğıt, onların özellikle endüstride kullandıkları buluşlardı. Barut üretiminin uzun bir süre Roger Bacon, Albertus Magnus ve Berthold

Schwarz'ın eseri olduğu iddia edilmişti. Barutun bulunuşu ise sık sık Çinlilere mal ediliyordu. Ancak Reinaud ve Fave Beylerin araştırmalarının da gösterdiği gibi, "Potasyum azotu ilk kez bulanlar ve bunu fişeklerin ateşlenmesinde kullananlar Çinlilerdi. Ne var ki potasyum azotu barut olarak değerlendirenler ve onu ilk kez top güllesi fırlatmak için ateşleyenler Araplardı." Ve bu buluşu ilk kez 1342 yılında Algeciras'ı 11. Alfons'un saldırılarına karşı korumak için akıllıca kullananlar da Müslümanlardı.

Kâğıdın bulunuşunun ne kadar önemli olduğunu ise söylemeye gerek bile yok. Ve yeni bir dönem başlıyordu. Ucuz kitapların basımı ve bunlarla geniş yığınların eğitilmesi ancak antikçağın parşömen kâğıdının ve Çinlilerin ipekli kâğıtlarının Arapların bulduğu basit kâğıtlarla yer değiştirmesi sayesinde olanaklı hale geldi.

Doğa Bilimleri

Doğa bilimlerinde Araplar, önceleri Yunanlı bilim adamlarını yorumlamakla yetindiler, ancak sonra onlar da doğayı incelemeye ve doğaya ilişkin gözlemler yapmaya giriştiler. Böylece Dioskurides'in bitkiler kitabına 2000 farklı çeşit daha eklemeyi başardılar. Arapların Pharmacopoea'sı, Yunanlıların bilmediği birçok bitki türünü ve tıp ürünlerini içeriyor. Onlar raventi, demirhindi ağacını, Hint hıyarını, kudret helvasını, sinameki yapraklarını ve kâfuru kullanmaya başlamışlardı. Balın yerine şekerin tatlandırıcı olarak kullanılması bir dizi faydalı ve şifalı yeni ürünlerin yaratılmasını sağladı. Şekerle birlikte pekmez ve şuruplar üretilebiliyor; bunun yanı sıra artık bir dizi baharat da saklanabilir hale getirilebiliyordu.

Avrupa'yı parfüm ve baharatla tanıştıranlar Araplardı. Tütsü, Arabistan kökenli reçineler, gülyağı, küçük hindistancevizi, karanfil ve karabiber Doğu'dan geliyordu. Domates, kuşkonmaz, enginar gibi sebzeler, çeşitli tatlılar ve leylak, yasemin, lale, kamelya ve japongülü gibi çiçekler de Müslüman Doğu'dan geliyordu. Kahve Yemen kö-

kenliydi. En iyi atlar Arabistan'dan, en iyi keçi ırkı ise Anadolu'dan geliyordu; Fas'ın yün veren koyunlarıysa çok ünlüydü. Araplarda tarım oldukça gelişmişti ve onlar jeolojiyle de çok ilgiliydiler.

Tıp

Matematik ve kimyadan sonra Arapları en çok cezbeden bilim dalı tıptı. Hicret'ten yüz yıl sonra tıp eğitimi, normal eğitimin vazgeçilmez bir unsuru olmuştu; bu nedenle Müslümanlar arasında çok sayıda ünlü hekim yetişmiş ve eserler yayımlanmıştı.

Müslüman hekimler Batı tıbbının gelişiminde tayin edici bir rol oynadılar. Birkaç yüzyıl boyunca Raze'nin, İbn Sina'nın, Ebul Kassis'in ve İbn Zöhre'nin kitapları, Avrupa üniversitelerinde verilen tıp eğitiminin temel eserleriydi. Solermo'nun ve özellikle de Mantpellier'in tıp fakültesi dünyaca ünlü hale gelmişti. El-Raze'nin "Ravi" (İffetli Yaşam) başlığı altında yayımlanan toplu eserleri ve özellikle de Halife el-Mansur'a ithaf edilmiş olan "Mansuri" kitabı, birkaç yüzyıl boyunca en çok okunan ve en çok faydalanılan eserler oldular. 1395 yılında "Havi", Paris'teki tıp fakültesinin toplam olarak sahip olduğu dokuz eserden biriydi. Çiçek hastalığı ve kızamık gibi deride egzama olarak görülen bazı hastalıklar, ilk kez bu kitapta yer alıyordu. Kabızlıkta hafif mühlis ilacı kullanma, damardan kan akıtarak, felç geçiren hastayı tedavi etme ya da uzun süreli yüksek ateşi soğuk su banyosuyla düşürme gibi yöntemler, el-Raze'ye aittir. Ayrıca o, sık sık kullandığı kılyakı yöntemini de bulmuştur. Eserleri, 1509'da Venedik'te, 1528 ve 1578'de Paris'te Latinceye çevrilerek birkaç baskı birden yaptılar. Onun çiçek hastalığını işleyen eseri de en son 1745 yılında yayımlandı.

Bütün dünyada Avicenna, Doğu'da ise İbn Sina olarak bilinen Ebu Ali Al Hüseyin İbn Abdullah, tartışmasız, Müslümanların gelmiş geçmiş en büyük hekimiydi.

Onun *Kanun Fi'l Tıb*'bı ya da "Tıbbın Genel Kuralları" 1593 yılında Roma'da Arapça yayımlandı. Toplam olarak beş cilt halinde yayımlanan eserin her bir cildi tıbbın farklı bir alanını, yani fizyoloji, temizlik, patoloji, tedavi ve ilaçlar konusunu kapsıyordu.

Bu eşsiz eser, 12. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar Fransız ve İtalyan üniversitelerinde ders kitabı olarak okutuluyordu. 15. yüzyılda bu kitabın 15 Latince ve bir de İbranice baskısı bulunuyordu. 18. yüzyıla kadar birçok yeni baskısı yapılan bu kitap, 19. yüzyılda hâlâ Montpellier'de okutuluyordu. Ayrıca İbn Sina, "Kalbin İlaçları" başlıklı bir kitabın yanı sıra, tıpla ilgili birçok şiir de yazdı. Onun Pharmacopoea'sında 700 civarında uyuşturucu maddesi sıralanıyor.

Müslüman hekimler en büyük gelişmeyi ise cerrahide kaydettiler. Daha 11. yüzyılda kataraktı ve kanamayı tedavi edebiliyor ve başarıyla ameliyatlar yapabiliyorlardı; tedavide yanıcı maddeler kullanarak yakma işlemi yürütebiliyorlardı. Onlar bugün modern buluşlar olarak bilinen uyuşturucuları tedavide kullanıyorlardı. Ağır ameliyatlarda, "darnel" olarak adlandırdıkları bir ağaçtan ürettikleri uyuşturucuyla hastayı tamamen uyuşturabiliyorlardı.

En önemli Müslüman cerrah, 1107 yılında ölen Kordobalı Abul Kasım Halif Bin Abbas (Abulcasis) idi. Ünlü fizyolog Haller'e göre "onun eserleri, hem çağdaşları hem de ondan sonra 14. yüzyıla kadar yaşamış olan cerrahlar için bir esin kaynağıydı." Abul Kasım'ın eserleri 1497 yılında Latince yayımlandı.

Moritanya İspanyası, aralarında İbn Zöhre ve İbn Rüşd'ün de bulunduğu birçok ünlü hekim çıkardı. Tedavi süresince bilimsel izleme yöntemleri kullanmayı ilk kez İbn Zöhre hayata geçirdi. İnsan bedeninin doğal iyileştirici yeteneği, tedavide önemli bir rol oynar. İlk kez o, tıbbın yanı sıra cerrahi ve eczacılığı da öğrenerek yeni bir döneme imza attı. Cerrahiden bahseden çalışmasında, hem hava borusuna kesik atılmasına hem de kemik kırıkları ve burkulmalarına ilişkin ilk kez etraflı bilgiler veriyor.

Hekimliğinden ziyade Aristo şerhleriyle tanınan İbn Rüşd, İbn Sina'nın "Kanun"una ve Batlamyus'un eserlerine ilişkin yorumlar da yazdı. Panzehirlerin yanı sıra zehirlere ve sıtmaya ilişkin bilgilerimizin büyük bir çoğunluğunu onun eserlerine borçluyuz. Onun "Külliyat"ı ilk kez 1490 yılında Venedik'te, sonra da birçok kez başka ülkelerde yayımlandı. Görme yolları bozuklukları olarak bilinen oftalmoloji, varlığını esas olarak Arapların bilimine borçludur. Ali İbn İssas'ın "Göz Hekimlerinin El Kitabı" 19. yüzyıla kadar bilimsel seviyesini koruyordu. Emme suretiyle yapılan katarakt ameliyatı, ilk kez 1256 yılında Al Mahusen tarafından yapıldı. İçi delik olan iğneyi de Al Mahusen buldu.

Şam'da 1298 yılında ölen Suriyeli İbn Al Nafis, Portekizli Servet'e atfedilen kan dolaşım sistemini ondan tam 300 yıl önce etraflıca keşfetmişti.[24]

1924 yılında Freiburg Üniversitesi'nde akciğerin işlevi üzerine bir tez hazırlayan Mısırlı doktor Muhi Al Dine Tatani, Al Nafis'in bu buluşunu doğruladı.

Bu bölümü bitirirken temizlik üzerine de bir şeyler söyleyelim. Genel olarak Müslümanlığın temizlik üzerine önemli kurallar geliştirdiği biliniyor; sık sık yapılan banyo gibi alkol ve domuz etinin yasaklanması da bu temizlik kurallarının birkaçıdır. Ayrıca Müslüman hekimler, tedavi süresince, temizlik kurallarına kesinkes uymayı katı bir kural olarak uygularlar.

Bunu Gustave Le Bon, şöyle ifade ediyor:

> "Anlaşıldığı gibi Arap hastaneleri temizlik konusunda bizim bugünkü sağlık kurumlarımızdan çok daha titizdir. Onların hastaneleri daha havadardır ve ayrıca hava ve suyun düzgün bir sirkülasyonu sağlanmıştır. Solerno okulu, faydalı birçok sağlık kurallarını içeren özdeyişlere sahiptir. Uzun yıllar bo-

24 Ünlü göz doktoru ve oryantalist Max Meyerhof, *İslam Ansiklopedisi*'nde İbn Al Nafis'le ilgili uzun ve ayrıntılı bir makale yazdı.

yunca Avrupa'nın en iyi üniversitesi olan bu okul bu ününü Araplara borçludur."[25]

Felsefe

İslami düşüncenin, felsefe dünyasındaki gelişimini adım adım takip etmek bu kitapçığın çerçevesini aşar. Bu konuda yığınlarca malzeme var. Burada sadece Batı felsefesini etkilemiş olan birkaç Müslüman düşünce adamının görüşlerini, onu da ancak kaba hatlarıyla verebiliriz.

Müslüman dünyasında felsefi uğraş çok erken zamanlarda başladı. Bir zamanlar yanlı bir şekilde ağız birliği etmişçesine, İslami bir felsefenin varlığını inkâr eden yazarlar türemişti. Bunlara göre *Kur'an*'da ifade olunan görüşlerle paralellik taşımayan ya da dini dogmalarla çelişen görüşlerin gelişmeye kesinlikle hakkı yoktu. Hiç de uzak olmayan bir dönemde çocuklar, tarih derslerinde, Halife Ömer'in İskenderiye'deki ünlü kütüphaneyi yaktırdığını, çünkü "Müslümanlığın ilkeleriyle bağdaşan kitapların hiçbir faydasının olmadığını, Müslümanlıkla bağdaşmayan kitapların ise zararlı olduklarını" vaaz ettiğini öğreniyorlardı.

Bu konuda az çok bilgisi olan hiç kimse, bu derece mantıksız ve aynı zamanda gerçeklere dayanan kanıtlarla çürütülmüş olan bir iddiayı ciddiye almaz.

Aynı şekilde Müslüman düşünce adamlarını Yunan felsefesinin çömezleri olarak görmek de hem yanlış hem de adil değildir. Arapların felsefi uğraşlarının başlangıcı, İslami takvimin birinci yüzyılına kadar gider ve esas olarak İslamın ilahi ilmiyle ilgilidir. Tanrının varlığı, birliği, kudreti, adaleti ve inayeti gibi nitelikleri, sert ya da incelikli felsefi tartışmalara konu oldu. Kimi zaman çok sert süren tartışmalardan da farklı farklı yönelimler doğdu. Tanrının seçilmiş kulu olmak, insanın içözgürlüğü, inancın arındırıcı özelliği ya da er-

25 Gustave Le Bon, *age*.

dem, peygamberin halefinin kim olacağı, Müslüman cemaatin dini ve dünyevi liderinin kim olacağı gibi konular, Müslümanlar arasında farklı farklı düşünce akımlarının ortaya çıkmasına neden oldu.

Müslümanlar buna Karid, Murd ve Kader okulu diyorlar. Hicret'in ikinci yüzyılında önemli bir düşünce akımı olan Mutezile ortaya çıktı. Bütün bu akımlar, Yunanlı yazarların eserlerinin tercüme edildiği, Halife el-Mansur (753-774) döneminden önce ortaya çıktılar. Bu bile İslami düşünce akımlarının bağımsız geliştiğine dair önemli bir kanıttır.

Arapların antikçağa ait kültürle karşılaşmasından ve onu içselleştirmesinden sonra düşünceleri çeşitlenerek gelişti. İslami skolastik, Hicret'in üçüncü yüzyılında el-Kindi ile birlikte sistemleşti. Bu felsefe önemli ölçüde Yunan felsefesinden etkilenmiş ve özellikle de yeni-Platoncu bir yönelim edinmişti. Mutezile akımının düşünce adamları Aristo ile Platon'u birleştirmeyi ve her ikisini de Tanrının yeni dini olan İslamla bağdaştırmayı umuyorlardı. Bu akımın en ünlü düşünce adamlarının başında kuşkusuz ve aynı zamanda bir dahinin kaleminden çıkmış olan *el-Medînetü-l-Fâzıla* (Faziletli Kent) in yazarı ve İbn Sina'dan önce yaşamış olan Al-Farabi gelir ve ondan sonra da İbn Bacce, İbn Tufeyl ve İbn Rüşd.

Artık bugün hiç kimse Hıristiyan skolastiğin bu eserlerden yararlandığını inkâr etmiyor.

Felsefede olduğu gibi pozitif bilimlerde de Müslümanların çabası ve düşüncesi, antikçağın kültür mirasını modern düşünceyle birleştiren bir köprü işlevi gördü.

Riesler, bunu şöyle ifade ediyor:

> "İslamın, eski Semitik kültürün önemli bir katkısı olan tek Tanrılılığı, İndo-Cermen kültürün esasını oluşturan Yunan felsefesiyle birleştirmiş olduğu gerçeği artık kesinlikle kanıtlanmıştır."[26]

26 Jacques C. Riesler, *age.*

Toplam felsefe içinde skolastiğin, İslam düşüncesinin küçük bir parçası olduğunu ve çeşitli tarikat ve mezheplerin düşünce dünyasında ihmal edilecek kadar küçük bir rol oynadığını unutmamalıyız. Müslüman düşünce adamları, hem felsefede hem de pozitif bilimlerde sürekli gerçeğin peşinden koşmuşlardır. Başlangıcın nedeni, insan düşüncesini harekete geçiren her sorun, felsefe akımlarının diğer bütün sorunları, pozitivizmden dünyaya tümden yabancı olan mistik düşünceler ve bu iki zıt kutbun ortasında kalan bütün ara katmanlar, rasyonalizmin şüpheciliği ve insan düşüncesini kışkırtan diğer bütün sorunlar, mezhep ve akımların da gündemindeydi. Şayet İslami skolastiğe haddinden fazla ilgi gösteriyorsak, bunun nedeni bu akımın esas temsilcilerinin ortaçağ Avrupasının dini ve dünyevi felsefesini etkilemiş olmalarındandır. İbn Sina ve İbn Rüşd Doğu'da esasen hekim olarak bilinirlerken felsefe sayesinde Batı dünyasında çok daha fazla bir üne kavuşmuşlardır.

İbn Sina (d. 980-ö. 1037)

Kimilerinin İbn Sina'yı ortaçağın en büyük düşünce adamı olarak görmesinin nedeni onun çok yönlü bir düşünce adamı olmasındandır. Onun tıptaki olağanüstü yerini görmüştük. Diğer pozitif bilimlerde ve felsefede de onun rolü hiç de az değildir. İbn Sina, öyle bir bilimsel sistem yarattı ki, bu, yüzyıllar boyunca etkide bulundu. Skolastiği bütünlüklü ve geniş açıdan formüle etti. Aristo ve Platon'un etkileri onun orijinalliğine gölge düşüremez. Onun düşünsel kapasitesi bir Aristo'yu anlamaya, onunla yarışmaya, onu düzeltmeye ve hatta mantıklı bir açıklamayla argümanın kökenini göstermeye yetmektedir. İbn Sina'nın belli başlı temel eserleri şunlardır: *Kitab Al Şifa* (Tedavi Sanatı), *Al Kidayat Fi'l Hikmet* (Bilimin El Kitabı), *Hayy İbn Yakzan'ın Geçmişi*, *Kitab Al İcrahat Wa'l Tanbihat* (El Kitabı ve Uyarı) vs. İbn Sina'nın kitaplarının ilk çevirileri 12. yüzyılla birlikte başlar.

İbn Sina Batı felsefesi üzerinde devasa bir etkide bulundu. A. M. Goichon'a göre:

> "Ortaçağ felsefemizi araştıran hiçbir tez sahibi, Avrupalı düşünce adamlarıyla İbn Sina felsefesi arasındaki düşünsel ilişkiyi incelemeden edemiyor. Araştırmada derine inildikçe, İbn Sina'nın, sadece herkesin etraflıca incelediği bir kaynak değil, aynı zamanda onların düşünce sistemini oluşturan ve sistemleştiren hocaları olduğu da görülmektedir."[27]

Arap felsefesine savaş açmış olan Albertus Magnus bile onu kendisine bir örnek olarak kabul ediyordu; Renan ise "Averroes ve Averroismus" başlıklı kitabında ünlü bilge Thomas von Aquin'nin "her şeyini İbn Sina'ya borçlu olduğunu"[28] belirtiyor. İbn Rüşd'den kuvvetli bir şekilde etkilenen Thomas von Aquin, İbn Sina'nın düşünce sistemini çok iyi biliyordu. 21. Papa Johannes, henüz papa

27 A. M. Goichon, *La Philosopie d'Avicenne et son influence en Europe medievale*, ed. Adrien Maisonneau, Paris.
28 Ernest Renan, *age*.

olmadan önce "Aristo'nun yerini alan İbn Sina'nın düşünce sistemini" öğretiyordu. Guillaume d' Auvergne, Alexander von Halis gibi önemli düşünce adamlarının başvuru kaynakları da İbn Sina'ydı. Avrupa'daki ismi Averroes olan Abul Valid Muhammed İbn Rüşd, Batı'da ün kazanmak konusunda İbn Sina'dan çok daha fazla başarılı olmuştu. Onun Aristo yorumları ona Batı'da, İslam dünyasında hiç kimsenin erişemeyeceği bir ün kazandırmıştı.

İbn Rüşd'ü Latin okurlara tanıtarak dünya çapında ünlenmesini sağlayanın Michael Scott olduğu tahmin ediliyor. 13. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Endülüslü filozofun bütün eserleri Latinceye tercüme edilmişti.

Onun ortaçağ skolastiğinin en tartışmalı figürü haline gelmesi tamamen bir tesadüftü ve bu, onun isteğinin dışında gelişti. Kimilerine göre Aristo'yu yorumlayan en büyük otoriteydi ve bu nedenle de büyük bir saygı görüyordu. Kimilerine göre de gençliği zehirleyen ahlaksız bir Allahsızdı ve nedenle de dinin azılı bir düşmanıydı.

Albertus Magnus yazılarında ona hemen hemen hiç atıfta bulunmazken, Thomas von Aquin'nin onunla olan ilişkisi karmaşıktı. Renan'a göre "o hem İbn-Rüşdçülüğün azılı bir karşıtıydı, hem de hiç abartmadan söylenmelidir ki, üstadın en büyük öğrencisiydi. Nasıl ki Albertus Magnus her şeyini İbn Sina'ya borçluysa, Thomas von Aquin de İbn Rüşd'e borçluydu."

Thomas von Aquin'in İbn-Rüşdçülüğünü etraflıca inceleyen ve İbn Rüşd'ü Latinciler gibi değerlendirmeyen Papaz Asin Palacios, Kordobalı filozofun birçok makalesini "Doctor Angelicus"un yazılarıyla karşılaştırıyor.[29] Düşünceleri öylesine ortak ki, bunu kullandıkları ortak kavramlardan bile görebiliriz; bu da Katolik dünyasının gelmiş geçmiş en büyük din adamının düşünce sistemini, Müslüman bir filozofun tayin edici bir şekilde etkilemiş olduğunu gösterir.

29 Miguel Asin Palacios, *El Averroismo teologico de Santo Tomas de Aquino-Huellos del Islam*, Madrid, 1941.

İbn Rüşd'ün düşünceleri 14. ve 15. yüzyıllarda en geniş bir şekilde yaygınlık kazanmıştı. Batılı üniversitelerde zorunlu ders programlarına, Aristo'nun makaleleri yerine, İbn Rüşd'ün yorumları alınıyordu. İngiltere'de 1346 yılında ölen, doktor unvanına sahip ve Karmelit tarikatının lideri olan John of Baconthrop, İbn-Rüşdçülüğü kendi okulunda, geleneksel ders programı haline getirmişti. Augustin tarikatının parlak bir temsilcisi olan Paul von Venedik (öl.1429), radikal İbn-Rüşdçülüğün militan bir taraftarı olduğunu açıktan ilan ediyordu.

İbn Rüşd (d. 1126-ö. 1198)

Fransız üniversitelerindeki felsefe bölümlerini oluşturan 11. Ludwig (1497), Aristo'nun ve onun yorumcusu olan İbn Rüşd'ün eserlerini zorunlu ders haline getirmişti. 1. Franz tarafından College de France'a atanan Vicomerato bu dersleri 1543'ten 1567 yılına kadar okuttu.

Ancak bu dönemlerde Arap dostu gezginlerin merkezi Padua üniversitesiydi. İbn Rüşd onların bayrağı olmuştu. Ve bu gelenek 17. yüzyıla kadar devam edecekti.

Bolonya, Ferrara ve Venedik ise Roma'nın düşünsel önderliğine biat etmişti. Arap Aristoculuğun radikal taraftarları olduğu gibi, özellikle de Ortodoks çevrelerde, azılı düşmanları da ortaya çıkmıştı ki, sonuçta bu hararetli tartışma, hümanizm ve Rönesans'ta zirveye ulaştı.

Paris Piskoposu Guillaume d'Auvergne, 1240 yılında Arap akımından etkilenen bazı makaleleri yasaklamıştı; bu karara sonradan Paris'in 1269 yılındaki piskoposu olan Etienne Tempier de katılmıştı. Ne var ki bu yasaklamalar, İbn Rüşd hareketinin boğulmasını sağlayamadı. Arap felsefesi gelişmeye devam ediyordu. "Latin İbn-Rüşdçülüğün" ya da "Hıristiyan İbn-Rüşdçülüğün" kurucusu olan Siger de Brabant, bu öğretiyi, 1266 yılından 1277 yılına kadar Paris üniversitesinde öğretmişti. 1277 yılında yeniden bir araştırma başlatan Papa, 219 makalenin yasaklanmasını sağladı. Ardından üniversiteden atılan Siger, engizisyon mahkemesinde yargılandı ve yaşam boyu zindana atıldı. Bütün bu tedbirlere rağmen Arap felsefesi gelişmeye devam eder ve hatta daha da fazla yaygınlaşmaya başlar.

Hümanistlerin İbn Rüşd'e* karşı muhalefeti de azımsanacak boyutta değildi. Onlara göre Aristo yorumcusu (İbn Rüşd –S.U.) Arap felsefesini ve düşüncesini ortaya koyuyordu; Batılı bilim adamları, orijinal Yunan eserlerinin okunabilmesinden sonra Arap düşünce adamlarına yönelik düşmanca saldırılarını artırmışlardı. Onların Antik Yunanistan'a ait bilgileri koruyan ve bunları insanlığın hiz-

* Yazar burada yanlışlıkla İbn Sina demiş. (S.U.)

metine sunarak bilimsel geleneğin devamını sağlayan hizmetlerini gözardı eden Batılı bilim adamları, Araplara antik kültürü bozdukları yönünde suçlamada bulunarak, onları sahtekârlık ve ahlaksızlıkla itham ettiler.

Çok haklı olarak modern dönemin öncülerinden biri olarak kabul edilen Petrarca, bir dostuna yazdığı mektupta şunları ifade ediyordu: "Bu ırktan nefret ediyorum. Bu Araplardan iyi bir şeyin çıkacağı konusunda beni ikna etmek neredeyse imkânsız gibidir."

Hem hümanistlerden hem de kiliseden gelen bu şiddetli saldırılara ve ayrıca hem Lateran ve Tient'teki kilise meclisinin aldığı yasaklama kararlarına hem de engizisyon mahkemelerinin kovuşturmalarına rağmen İbn-Rüşdçülük, Avrupa'daki etkisini 17. yüzyıla kadar devam ettirdi.

İbn Rüşd'ün etkisi o kadar güçlüdür, onun öğretisine ilişkin olumlu ve olumsuz tutumlar öylesine farklıdır ki, bu filozofun öğretisini etraflıca açıklamaya çalışmak oldukça zahmetlidir. Filozofun öğretisinde dile gelen görüşlerle ona atfedilenler arasında çoğunlukla büyük bir uçurum vardır. Bu nedenle filozof İbn Rüşd ile İbn-Rüşdçülük arasında bir ayrım yapmak gerekir. Bu ikisi arasında temiz bir ayrım yapılmalıdır.

Kendimizi böyle bir denemede yüzeysel bir açıklamayla sınırlamak istemeyiz. Ancak yaptığımız kısa açıklamaların da gösterdiği gibi İbn Rüşd, yüzyıllar boyunca Batı'nın felsefi düşüncesine hükmetmiş ve onun tezleri –karşıtlarının ve taraftarlarının bütün çarpıtmalarına rağmen– Avrupalı aydınların düşünce dünyasını devrimcileştirerek, Batılı düşünce adamlarının zihnini, onun gelişmesini engelleyen prangalardan kurtarmıştır.

Edebiyat

Müslüman düşüncenin insanlık kültürüne yaptığı en önemli katkılarından biri kuşkusuz felsefe alanındadır. Edebiyat alanındaki

katkısı ise o kadar önemli bir boyutta değildir. Ancak belli bir alanda oynadığı rol ise tayin edicidir. Bununla ilgili şüphesi olanlara modern şiirin Avrupa'da ortaya çıkışını incelemelerini öneririz. Bunu mekân ve zaman açısından kesinleştirmek mümkündür. Neredeyse aynı anda İspanya ve Fransa'da ortaya çıkan lirik şiir, hemen ardından İtalya ve Avrupa'nın geri kalanında yayılmaya başlıyor. İspanyol romansları ve Provence'da ortaya çıkan aşk şiirleri bunun ilk ifadesidir. Oksitanya'da, edebiyat alanında görülen rönesans, artık edebiyat tarihinin de sınırlarını aşıyor. Artık bu Batı uygarlığında da bir dönüm noktasıdır.

Gustav Cohen'e göre:

> "Provençal şiirin, hem duygu dünyası hem de sanat üzerindeki etkisini abartmak mümkün değildir. Bu, gerçek anlamda modern şiirin anasıdır, hatta belki de Latin şiirlerinden daha fazla. Onsuz İspanyol ve İtalyan şiirini düşünmek mümkün değildir, onsuz ne Alman aşk şiirleri olurdu ne de Kuzey Fransa'nın saray şiirleri."[30]

Peki Troubadours "şarkısı" tam olarak nedir? Bu tarz bir şiiri bugüne kadarki bildiğiniz erotik şiirlerden ayıran en önemli fark, onun, Tanrının saygı uyandıran bir yaratığı olan kadını idealize etmesi, aşkın büyüklüğünü en arı ve zihinsel şekliyle ifade etmesidir. İşte bu özellik, Aquitanya baronu 9. Wilhelm'in, Marcabu'nun, Jauffre Rudel'in ve onları takip eden diğer Troubadoure şairlerinin yanı sıra Dante ve Petrarca'nın esin kaynağıydı.

İnsan, kadını böyle tassavvur etmenin kaynağı hakkında hayrete düşebilir, çünkü birden bire kadının böyle bir konuma yükselmesi ülkenin geleneklerinde bulunmuyordu. Provençalist şiirlerin kaynakları ve imgeleri ne Antik Yunanlılarda ne de gerçekçi Romalılarda görülebiliyordu.

30 H. Pirenne, G. Cohen, H. Focillon, La Civilisation Occidentale au Moyen Age, Bd. VIII. des: Historie du Moyen Age, Presses Universitaires de France, Paris, 1933.

Juliens'in, Ramon Pidal'ın[31] ve R. Nycle'nin eserlerinde görülebileceği gibi, Batı'nın düşünce ve duygu dünyasında derinlemesine etkili olan Troubadoure şiirlerinin gelişme kökeni, Arap-Endülüs halk şiirlerine dayanmaktadır. Son dönemlerde yeni İspanyol tarih biliminin bulgularına göre, 9. yüzyılda ilk kez ortaya çıkan Endülüs şiiri ile Provence şiiri arasındaki sıkı benzerlikleri ancak bunların karşılıklı tayin edici etkilerini görerek anlayabiliriz. En yüksek derecesine kadar hissedilen Platonik aşk, kadınının arzularına itirazsız boyun eğme tutumu, aşk oyunlarına yanıt verme ve kara sevdadan kaynaklanan melankolik acı gibi motiflerin hepsi 8. yüzyıldan bu yana Arap şiirinde görülen başat motiflerdir. 9. yüzyılda bu tip şiirlere Endülüs'te halk dilinde "Zayal" deniyordu. Arap ve Roman kültürünün karşılaşmasından doğan en çarpıcı ürün kuşkusuz şiirin bu tarzıdır.

Haçlı seferlerinin trajik yanlışlığı, güneyli iki uygarlığın temas noktalarına büyük zararlar vermesidir. Şayet bu karşılıklı temas, normal gelişmesine devam etseydi insanlık, kültür ve sanat açısından büyük bir hazineye kavuşacaktı.

Gerçi Haçlı seferleriyle birlikte ekonomik, bilimsel ve sanatsal ilişkiler tümden durma noktasına gelmedi. Müslüman kentlerle İspanyol beylikleri ve Provence köşkleri arasındaki karşılıklı alışverişler tüm olumsuzluklara rağmen devam etti.

Bu karşılıklı ilişkide müzik ve şiir çok önemli bir rol oynadı. Moritanya saraylarında eğitilen şairler, müzisyenler ve dansözler sonraki dönemlerde Güney Avrupa'nın saraylarını eğlendirmeye devam ettiler.

Müzikle şiirin henüz ayrışmadığı ilk dönemlerde haklar arasında köprü işlevi gören bu basit şarkılar ve danslar, sonradan gelişecek olan lirik şiirlerin öncüleriydi.

31 Ramon Memendez Pidal, *Poesia arabe y poesia europea.*

"İlahi Komedya"nın İslami kökenleri üzerine enfes bir araştırma yapan Asin Palacios, büyük mistik şair Muhittin Arabi ile ünlü kör şair Abul Ala Al Maari'nin Dante üzerindeki etkisini bütün açıklığıyla kanıtlıyor. İbn Tufeyl'in ilk kez 1671 yılında Genç Edward Pococke tarafından Latinceye ve sonra da bütün Avrupa dillerine çevrilen felsefi romanı *Hay Bin Yakzan* (Aydınlanmışın Yaşayan Oğlu), *Robinson Crusoe*'un yazarı Daniel Defoe'ya esin kaynağı oldu. Moritanya İspanyası'nın büyük düşünce adamı İbn Hazm, Batı edebiyatını sürekli etkilemeye devam etti. Onun çok sayıda masal, kıssa ve reddiye barındıran devasa eseri, 13. yüzyılda tüm Avrupa'da yaygınlık kazandı. Onun masalları, Kastilya Kralı Öksüz Alfons tarafından İspanyolcaya çevrildi; sonraki yıllarda da Latinceye, İbraniceye, Farsçaya ve Fransızcaya. *Hayvanlar Masalı*'nın ünlü yazarı Lafontaine onu kaynak olarak gösterir. Boccaccio, Chaucer ve bazı Alman hikâye yazarları da onun etkisi altındaydı.

Sanırız "Binbir Gece Masalları"nın Batılı yazarlar üzerindeki etkisinden bahsetmeye gerek bile yok.

Hatta Tennysons ve Brownings'in en güzel şiirlerinin de Arap izleri taşıdığını belirtelim.

Cervantes'in *Don Quichotte*'u ise tam anlamıyla Arap tarzıyla örülmüştür. Bu ölümsüz eserini şaka yollu Arapça yazdığını belirten Cervantes, birkaç yıl boyunca Cezayir'de esir hayatı yaşamıştı.

Philip Hitti'nin "genel olarak bakıldığında Arapların Avrupa edebiyatına katkısı, en çok şiir üzerinde görülüyor ki, bu sayede Avrupalı şairlerin ufku genişledi ve ayrıca geleneğin deli gömleğinden kurtuldular"[32] saptamasına katılmamak mümkün mü?

Bu bölümü İslami edebiyatın şanını yükselten Fars şiirinden bahsetmeden kapatmak, onu eksik kılardı. Aslında Fars edebiyatı ne Avrupa düşüncesinin gelişimine ne de duygu dünyasının ifadesine bir katkıda bulundu, ancak çevreye yaydığı göz kamaştırıcı

32 Philip K. Hitti, *age*.

renkleriyle, muhteşem ve ince tarzıyla ve özellikle dünyayı etkileyen edasıyla büyük bir hayranlık uyandırdı. Çok sayıda Avrupalı yazar, İran'ın etkili şairlerinden hayranlıkla bahsediyorlar. Şansölye von Müller'le sohbet eden Goethe şunları belirtir: "İranlılar son beş yüz yılda sadece yedi şairi gerçek anlamda şair olarak kabul ediyorlar ki şair olarak kabul etmedikleri birçok şair benden bile çok iyidir." Fars edebiyatının yedi şairi ise şunlardır: İran'ın tartışmaız en büyük ozanı Firdevsi; dünyanın en büyük şairlerinden biri olan Celalettin Rumi, belki de tek şairi demek gerekir; Şirazlı lirik şiirin ozanı Saadi, ki adı zarafet ve ritmi çağrıştırıyor; methiye şiiri konusunda üstüne kimse bulunmayan Enveri; Goethe'yi kuvvetle etkilemiş olan ve aşkın, baharın ve şarabın şairi Hafız; Nizami, ozan ve olağanüstü bir romantik; ve Cami ki Goethe onunla ilgili olarak şunları söyler:

> "O, hüzünlü ve mükemmel şiirlerinde Saadi'nin ahlakçılığını, Rumi'nin mistisizmini ve Hafız'ın yumuşak uyumunu birleştirir."[33]

İran'ın Avrupa'da üne kavuşan ilk şairi Hafız'dı. Batı'da onu Alman oryantalist J. von Hammer-Purgstall, okurlarına üstadın bir gazelini sunarak tanıttı. Hammer-Purgstall, Hafız'ın divan şiirlerinin tamamını 1812-1813 yıllarında çevirdi.

Buna rağmen başlangıçta sadece edebiyat severlerin küçük bir kısmının ilgisini çekebildi. Ancak bu durum, Goethe'nin 1819 yılında "Batı-Doğu Divanı" başlıklı eserini yayımlamasıyla birlikte değişti. Bu eserin başlığını Hafız'ın şu deyişi süslüyor: "Söz gelinse, damat da düşüncedir/Her kim ki Hafız'ı över, o bu düğünü bilir." Aynı kitapta, "Doğu, Akdeniz'i geçti. Her kim ki Hafız'ı bilir ve sever, ancak o, Calderons'un şarkısını anlar."

33 Goethe, *die mystische, didaktische und lyrische Poesie und das spaetere Schrifttum der Perser*, Hamburg, 1888.

Hafız'ın "Divan"ının tamamı ya da bir kısmı neredeyse bütün Avrupa dillerine çevrilmiştir. Ancak hem Hafız gibi Doğu'nun şairleri, hem de Batı'nın bütün şairleri dünyaca ünlü Ömer Hayyam'ın gölgesinde kalırlar. Kuşkusuz o, dünyanın her iki yakasında da en çok tanınan şair unvanını kazanmıştır.

Onun "Rubailer"inin, aralarında Fransızca, İngilizce, Almanca, Rusça, İtalyanca, İspanyolca, Danca, Macarca ve Türkçe olmak üzere en az 12 çevirisi bulunmaktadır. Dörtlüklerinin bir kısmı Bask diline, İbraniceye ve Romancaya da çevrilmiştir.

Anglo-Sakson ülkelerinde ise neredeyse bir Ömer Hayyam kültünden bahsetmek mümkündür. 1892 yılında Londra'da kurulan Ömer Hayyam Kulübü'nü sonradan başka kuruluşlar da takip etti.

Ömer Hayyam (d. 1048-ö. 1122)

Coğrafya ve Tarih

Renan'a göre "sehayat zevki", "Arapların en dikkat çekici karakterlerinden biridir. Bu zevk, insanlık tarihinde önemli bir iz bıraktı. Denizcilik faaliyeti, 15. ve 16. yüzyılda İspanyolların ve Portekizlerin ortaya çıkmasından sonra büyük bir ivme kazandı, ancak ondan önce hiçbir kavim, bilimsel gelişmenin temelini oluşturan dünyanın ve evrenin keşfine Araplar kadar yoğunlaşmadı."[34]

Daha 9. yüzyılda Arap tacirleri Çin'e, Afrika ve Rusya gibi en uzak bölgelere seyahat etmişlerdi ki, bunu da ilk kez onlar yapıyorlardı. Süleyman adındaki bir seyyah, 851 yılında kaleme aldığı, ancak Ebu Zeyd tarafından 880 yılında tamamlanan gezi anılarında Çin'e yaptığı yolculuktan bahsediyor. 16. yüzyılda bilimsel çalışmaları kabul gören Mesudi (Hassan Ali Al Mesudi) 10. yüzyılda devasa İslam İmparatorluğu'nun bir ucundan diğer ucuna seyahat etmiş. Ayrıca Seylon, Madagaskar ve Sansibar'ı da ziyaret etmiş. "Altın Otlaklar" başlıklı ünlü eserinde seyahat ettiği ülkelerden "Onların dağları, gölleri, imparatorlukları ve hükümdarları, inançları ve insanları" diye bahsediyor.

Bilimsel etkinlikleri için ülkeler gezen ve açıklamalarıyla Batı'nın ufkunu genişleten diğer seyyahlar ise İbn Haykal Al Beyruni, al-İdrisi ve İbn Batuta idi. 1099 yılında Ceuta'da doğan ve Palermo sarayında yaşayan al-İdrisi, Sicilya hükümdarı 2. Rüdiger için bir coğrafya kitabı kaleme aldı. Sedillot'a göre, "Avrupalı haritacılar, tam 350 sene boyunca al-İdrisi'nin haritalarını küçük değişikliklerle kopya ettiler."[35]

Bu arada özellikle, Timur'un torunu Uluğ Bey'in hazırladığı dünya haritasından ve onun adını taşıyan yıldızlar cetvelinden bahsetmeden geçmeyelim. Bu hazırlıklarını yaparken Uluğ Bey özellikle Nasireddin Tusi ve Ali Kuşçu'nun gözlemlerinden faydalandı.

34 Ernest Renan, *Melange d'histoire et de voyages*, Paris, 1878.
35 L.A. Sedillot, *age*.

Al-İdrisi'nin haritası.

Uluğ Bey'in talimatı üzerine Çin'e bir seyahat gerçekleştiren Ali Kuşçu, ekvatorun bir derecelik açısının ağırlığıyla, dünyanın büyüklüğünü hesapladı.

Arapların denizcilikle ilgili hazırladıkları haritalardan da bahsedelim. Sedillot'un belirttiğine göre:

> "Vasco de Gamma, Arapların hazırladığı ve Malem Cana'ya, yani Moritanyalı Gujerat'a ait olan haritalardan birini 1497 yılında görmüş ve bunu Melinda seyahatinde kılavuz olarak kullanmış. Ayrıca Albuquerque, Ömer'e (Halife?) ait bir başka Arap haritasıyla Umman ve Basra körfezinde seyahat etmiş."[36]

36 L.A. Sedillot, *age*.

Hatta bazı iddialara göre Amerika'nın keşfi, Arapların verdikleri bilgiler sayesinde gerçekleşmiş. 1498 yılında Haiti'den gönderdiği bir mektupta Kristof Kolomb, Yeni Dünya'nın varlığını, Aventuz (İbn Rüşd)'un kaydettiği bilgileri sayesinde tahmin ettiğini belirtiyor.[37]

Tarihle ilgilenen Arap tarihçilerin sayısı oldukça kabarıktır. Hoca Kalfa olarak adlandırılan Kâtip Çelebi, "Tarihi Sözlük"ünde yüzlerce tanınmış tarihçi adı sayıyor.

En eski tarih kitapları ise Emeviler dönemine aittir. Tarihçiler içinde en eski olanı, Mesudi'nin "Altın Otlaklar" kitabında alıntı yaptığı Ebu Minaf olmalıdır. Onun Hicret'ten sonra 130 (747) yılında öldüğü belirtilmektedir. Batılı bilim adamları, Müslüman tarihçilerin somut olguları arka arkaya saydıklarını, ancak genel açıklamalardan ve tarihsel bağlantılara dair bilgiler vermediklerini iddia ediyorlar. Bu iddia kısmen doğrudur.

Müslüman tarihçilerin, Batı'nın düşünce hayatının ilgili olduğu sorunlara girmemiş oldukları ve bugün modern anlamda bilimsel teorik analizler yapmadıkları doğrudur. Onlar kendilerini esas olarak, olguları gözlemleyen ve bunları bir sonraki kuşaklara aktaran arşivciler olarak gördüler. Onlar, geçmiş tarihsel olayları analiz etmeyi ve yargılamayı kabul etmiyorlardı.

Kuşkusuz bu tarz bir tarihçilik anlayışı, Batı tarihçiliğinden farklıdır. Ancak bunun bir avantaj mı yoksa dezavantaj mı olduğu konusu tartışmalıdır. Ancak şunu kabul etmeliyiz ki, kendi görevini, kendisine ulaştırılan bilgileri değiştirmeden ve yorumlamadan tarafsız bir şekilde aktarmayı görev sayan yazarların yazdıkları, olguları değiştiren, sansür eden ve hatta revize eden yazarların aktardıklarından daha doğru ve gerçeğe yakındır.

Bu anlayışla hareket edildiğinde Müslüman tarihçileri dar ufukçulukla ya da analiz etme yeteneğinden yoksunlukla suçlamak adil olamaz. Hatta kimi zaman onlar Batılı yazarların ilgisini çekmeyen

37 Naverete, *Coleccion de viajes y descubriementos*, akt. Renan, "Averreos und Averroismus", Madrid, 1825.

ve köşede kalmış sorunlara ilişkin cesur ve aydınlatıcı tutumları nedeniyle övülmüşlerdir. Bu nedenle de Arap yazarların arkalarında bıraktıkları eserler ciddiye alınmıştır.

Burada ne yazık ki Arap tarihçilerinin sadece bir kısmından bahsedebiliriz.

Taberi (Ebu Cafer Muhammed İbn Cerir At Taberi), 839 yılında doğdu ve 922 yılında öldü; tarih, hukuk, din ve toplum bilimi gibi dallarda öylesine uzmanlaştı ki, Doğu'da ona yetişecek başka bir kimse yoktu. Mesudi onu kendisine önemli bir örnek olarak alıyordu. Mesudi'ye göre Taberi'nin "Milletler ve Hükümdarlar Tarihi", "o güne kadar yazılmış bütün eserleri mükemmelliğiyle katbekat aşıyordu ve onlardan her alanda üstündü. Olayların, geleneklerin ve bilimsel olguların gerçeğe uygun verilmesi bu eseri faydalı ve öğretici kılıyor." Onun "Milletler ve Hükümdarlar Tarihi" başlıklı kitabı, Arap tarihçiliğinin temel eseri olarak görülüyor. Kitap verdiği bilgiler ve İslamın ilk dönemine ait aktardığı olaylar nedeniyle onu olağanüstü değerli kılıyor. Kitap bize aynı zamanda zamanın dili, gelenekleri ve karakterleri hakkında da bilgiler veriyor. "Milletler ve Hükümdarlar Tarihi" 914 yılına kadarki dönemi kapsıyor.

Mesudi (Hassan Ali Al Mesudi) 9. yüzyılda Bağdat'ta doğdu ve 956 yılında Kahire'de öldü. O da Taberi gibi derin ve kapsamlı bilgisiyle çağdaşları olan tarihçilerden katbekat üstündü ve her konu onun ilgisini çekiyordu. Diğer şeylerin yanı sıra ona edebiyat tarihi hakkında verdiği bilgiler nedeniyle şükran borçluyuz. Renan'a göre, "Mesudi, modern eleştirinin metodlarını hissetmişti ve edebiyatın, dönemin siyasi ve toplumsal olaylarını aydınlatmaya yardımcı olacağını öngörmüştü."[38]

Mesudi'nin tarih çalışmalarını kapsayan ve 20 ciltten oluşan eserinin adı *Ekbername*'dir. Ne yazık ki bu kitaplar kayıptır. Sadece "Altın Otlaklar" ve "Eğitimin El Kitabı" başlıklı kitapları bize kadar ulaşmışlardır.

38 Ernest Renan, *age*.

1030 yılında hayata gözlerini yuman İbn Miskeyf, İslam tarihinin en önemli ahlakçısıdır. Sadece onun kitabı bile Müslüman tarihçilerinin eleştiri yeteneklerine sahip olmadıkları şeklindeki görüşün ne kadar yersiz ve keyfi olduğunu kanıtlar. İbn Miskeyf etkin, bağımsız ve şüpheci bir düşünce adamıydı. *Tecrübe Al Uman* (Kavimlerin Tecrübesi) başlıklı kitabında İran ve Arap tarihinin kendi dönemine kadarki sürecini ele alıyor. Rasyonel düşünceye sahip olması nedeniyle kitaplarında İslama pek az yer verir ve hatta Arapların Hz. Muhammed'den önce yayılmaya başladıklarını ileri sürerek, Arapların tarihinde peygambere yer vermez. İbn Miskeyf özellikle siyasi, felsefi ve ekonomik sorunlarla ilgilenir. Kitaplarında idari ve yönetim kurumları bütün çıplaklığıyla yer alır.

Müslüman İspanya'nın en önemli tarihçisi ise Makkari (Ahmad İbn Muhammed Al Makkari)'dir. 16. yüzyılın sonlarında doğan Makkari, 1631 yılında öldü. "İspanya Araplarının Tarihi ve Edebiyatı" başlıklı eseri, Leyden'de 1855 ve 1859 yıllarında yayımlandı. Onun eseri, İspanya'nın çeşitli bölgelerine, insanların yaşamlarına, geleneklerine ve karakterlerine ilişkin yazılmış en iyi kaynaklardan biridir. Endülüs yaşamına ilişkin canlı ve olgulara sadık olarak kaleme aldığı eserlerinde, entellektüel faaliyetin sadece Kordoba, Granada ve Sevilya ile sınırlı olmadığını, aynı zamanda bütün ülkeye yayıldığını göstermektedir.

Eserinde hukukçuların, hekimlerin, müzisyenlerin, ozanların, hukukçuların, aydınlanmış ve şair kadınların, yaşamına dair verdiği etraflı bilgiler bizi, Müslüman İspanyası'nın parlak toplumsal yaşamı konusunda aydınlatmaktadır.

İran'ın en büyüğü olmasa da en önemli tarihçilerinden biri de Raşiddin (Fadıl Al Raşiddin Al Mamadani)'dir. Hamadan, Kasvin ve Tebzin kentleri onun doğum yeri olmak konusunda tartışma içindedirler. İleri görüşlü bir tarihçi olması nedeniyle en iyi tarihçiler arasında yer alır. Gazneli Han'ın talimatıyla Moğolların tarihini

kaleme aldı. Eserine Moğolların tarihinin yanı sıra, komşu kavimlere ilişkin genel bir tarihçe de ekledi ve ayrıca kitabında Moğolların yakından tanıdığı bütün komşu coğrafyaya ilişkin bilgiler de verdi. Dört ciltten oluşan bu kitaba *Cami At Tavarih (Tarihin Toplamı)* başlığını koydu. Bu kitabı 1130 yılında bitirdi. Raşiddin'in eseri bize Moğol destanları ve Türkçe dili hakkında bilgiler vermektedir.

Siyasal ve Toplumsal Bilimler

Siyasi felsefe ve sosyoloji üzerine yazılan eserler, İslami literatürün en önemli hazinelerinden birini oluşturur. Eserlerini İslamın üç önemli dili olan Arapça, Farsça ve Türkçe olarak kaleme alan yazarlar, yönetme sanatına ve toplumsal sorunlara ilişkin derin ve farklı teoriler üretmişlerdir.

Farabi (d. 870?-ö. 950)

İslamın İbn Sina'dan önce yaşamış en büyük filozofu olan el-Farabi, yüksek zekâsını ve soylu düşüncelerini ortaya koyan "Faziletli Kent"i kaleme almıştı.

İnsanın toplumsal bir varlık olduğunu belirten Platon'un ilkesinden hareket eden Farabi, ancak bütün dünyayı ve insanlığı içine alan bir devletin mükemmel olacağı sonucuna vardı.

Dünya devleti kavramı, genelde Avrupalıların zihinlerinde Roma İmparatorluğu'nu, ortaçağda Papa ile imparatorluk arasında başgösteren çatışmaları ve bazı modern ütopyacıların teorilerini canlı tutmaktadır. Ne var ki bu teori, İslami düşüncede bilinmeyen yeni bir şey değildi. Bu anlayış zaten İslamın teokratik kavramlarında mevcuttu. Bu anlayış "Faziletli Kent"te sadece keskinleştiriliyordu. Yazarın amacı, dünya devletinin yöneticilerine mistik felsefesiyle uyumlu olan ahlaki öğütlerini vermektir. Bu eserde Farabi, söz konusu devletin yurttaşlarına mükemmel bir yönetim ve öbür dünyada da mutlu bir gelecek sunmasının teorisini dile getirmektedir. Ona göre mükemmel devleti yönetecek olan hükümdar yüksek bir zekâya ve şaşmaz bir hafızaya sahip olmalı; aynı şekilde bilgiye meraklı, ölçülü, cömert, adil, zayıflık göstermeden hedefe kilitlenmiş ve her durumda en iyisini yapmaya hazır biri olmalıdır. Şayet bu nitelikler tek bir insanda toplanamıyorsa bu durumda yönetim erki, nitelikleriyle birbirini bütünleyen iki ya da üç kişiye devredilmelidir. Tıpkı Platon gibi Farabi de yönetimi bilgelere teslim etmeyi, yani asillerin cumhuriyetini kurmayı öğütlüyor.

Ancak 12. yüzyılda Sicilya'da yaşamış olan İbn Saher isimli bir Arabın savunduğu görüşler, Farabi'nin cömert anlayışından farklıdır ki, Salan el-Mota bu eseri, Makyavel'in "Prens"iyle karşılaştırmaktadır. İbn Saher'in eseri de tıpkı Floransalı müsteşarınkine benzer ilkelerden hareket etmektedir, ancak bunu ondan daha ince ve daha şeytanice ifade etmektedir.

972-1058 yılları arasında yaşamış ve Nişapur yakınlarındaki Ostova'da hukuk dersleri vermiş olan Al Maverdi *Kitab Al Ahkam*

Es Sultaniah (Güç ve Kurallar Kitabı) adlı bir kitap kaleme aldı. Kitabında halifelik üzerine ilginç teoriler geliştiren yazar, İslami devletin siyasal, toplumsal ve hukuki kurumları hakkında önermelerde bulunuyor. Maverdi'nin *Kitab Al Ahkam Es Sultaniah* başlıklı kitabının yanı sıra "Yönetim Üzerine" başlıklı bir başka kitabı daha Fransızcaya çevrildi.

İbn Haldun (1332-1406)

İslami kültürü, Hellen kültürünün basit bir tekrarından ibaret sanan ve onun inanlığa hiçbir orijinal katkı yapmadığını iddia eden eleştirmenler de kabul etmelidir ki insanlık, tarih felsefesini, İbn Haldun'a borçludur. Ondan önce ne bir Arap ne de Avrupalı bir yazar, tarih felsefesi üzerine buna benzer hem anlaşılır hem de kapsamlı bir eser vermedi. İbn Haldun eleştirmenlerinin de belirttiği gibi, "O, sadece Müslümanların değil aynı zamanda tüm zamanların en büyük tarihçilerinden biridir."[39] İbn Haldun modern sosyolojinin üstatları olan Comte, Vico, Marks ve Sprengler'den çok çok önce, toplumların gelişimi üzerine araştırmalar yapmış ve tarihin ileriye doğru akışının mantıklı bir açıklamasını sunmaya çalışmıştır.

Dünya tarihi üzerine üç ciltlik bir eser kaleme alan İbn Haldun, bu eserine bir girişin yanı sıra bir de otobiografik bölüm eklemişti. Giriş ve birinci cilt, özgün bir başlık olan *Mukaddime*[40] adı altında yayımlanmıştı.

Yazarın kendi ününü de borçlu olduğu bu eser, henüz eskimemiştir. Tarihin anlamı üzerine genel görüşler ilk kez bu eserde ifade edilmektedir. Bu eserde ayrıca farklı uygarlıkların ortaya çıkışı, iklim ve coğrafyanın bu uygarlıklar üzerindeki etkisi, göçebe ve yerleşik toplumlarla gelişmiş uygarlıkların gelenekleri, bu toplumların kurumları, bilim ve sanatları ve diğer ortaya koydukları birikimleri üzerine genel açıklamalarda bulunulmuştur. Yazar bu eserinde

39 J.C. Riesler, *age*.
40 *Mukaddime*'yi de Slane 1868 yılında Fransızcaya çevirmiş.

Kur'an öğretisi, matematik, müzik ve müzik aletleri, tarım ve diğer başka zanaat dalları üzerine de bilgiler vermektedir. Başlı başına bir felsefi eser olan bu ansiklopedinin temel konusu ise felsefenin ana dalı olarak kabul edilen tarihtir. "Tarih biliminin iç doğasını ele aldığımızda" der İbn Haldun, "onun görevinin gerçeği araştırmak, gerçeğin kökenini titizlikle ortaya çıkarmak ve olguları derinlemesine anlamak olduğunu görürüz; bu da demektir ki tarih, felsefenin önemli bir koludur ve bu nedenle de ayrı bir bilim dalı olarak kabul edilmelidir." O, tarihin esas görevinin, gerçeği analiz etmek ve olguların nedenlerini ortaya çıkarmak olarak ifade ederek, tarihi modern bir bakış açısıyla ele almaktadır. Bu da uygarlıklar ve insan psikolojisi hakkında derin bir bilgiye sahip olmayı gerektirir.

İbn Haldun'un bütün eserlerini burada analiz etmek imkânsızdır. Ancak onun uygarlıkların geçiciliği ve seçkinlerin devletlerin inşasındaki önemli rolü hakkındaki zeki gözlemleri ve teorileri insanı büyüler. İbn Haldun'a göre devletlerle, insan ve herhangi bir canlı varlığın yaşamı arasında bütünsel benzerlikler bulunur. Canlı varlıklar gibi devletler de doğar, gelişir ve ölürler. Onlar gibi devletler de bazı doğasal gelişmelere tabidirler. İbn Haldun kendisini bu teorinin açıklamasına ve gelişimine adadı.

Onun ekonomik anlayışları gibi siyasi görüşleri de modern bakış açısına sahiptir. Ona göre devlet büyük bir tacirdir ve en akıllı devletin yapması gereken de kendisine vergi olarak akan gelirleri, yeniden halka ulaştırmasıdır. İnsanı işe teşvik etmenin en iyi yolu ölçülü miktarda vergi istemektir. Çoğunlukla acımasızca toplanan yüksek vergiler, bir başka yerde boş yere israf edilmektedir." İstimlak işlemlerini, tekelleşmeyi ve resmi ticari kontrolleri eleştirel bir gözle inceleyen İbn Haldun şu sonuca varmaktadır: Bir devletin zenginliği yurttaşlarının ticari yaratıcılığında ve üretkenliğinde saklıdır. Devletin aşırı müdahalesi ise söz konusu zenginliği azaltmakta ve ekonomik gelişmeyi sekteye uğratmaktadır. Görüldüğü gibi modern liberalizmin ekonomik öğretisi, 13. yüzyılın sonunda yazılmış olan bu görüşlere herhangi bir yeni katkı yapabilmiş değildir.

Ebu Fazıl (1151-1202)

Hint-Moğolistanı'nda hüküm süren bilge bir hükümdarın dostu olan Ebu Fazıl, aynı zamanda bir filozof, bilim ve devlet adamıydı da. Onun eşsiz eseri *Ekbername*, tartışmasız, Müslüman Hindistan tarihi üzerine yazılmış en önemli eserdir. Üç bölümden oluşan bu eserin birinci bölümünde Hindistan'ı fetheden Moğollardan ve Hindistan'da hüküm sürmüş Moğol prenslerinden bahsediliyor; ikinci bölüm ise tümden, uzun bir refah dönemine imza atmış olan Ekber'den bahsetmektedir; *Ayn-ı Ekberi* başlıklı üçüncü bölüm ise Hintlilerin devlet kurumlarından, yasalarından ve yönetim tarzından, toplumsal yaşamından, dininden, felsefesinden ve adaletinden etraflıca bahsederek çok faydalı bilgiler vermektedir; birçok bölüm, ülkedeki çeşitli el zanaatlarından, devletin maliyesinden, kurumlarından ve istatistiklerinden bahsetmektedir; diğer bölümlerse silahlanmadan, silah tekniğinden, kitaplardan ve bunların çevirisinden bahsetmektedir.

Yazar, *Ayn-ı Ekberi*'de, hükümdarın çok yakın dostu ve sekreteri olması nedeniyle onun ahlaki değerlerinin yanı sıra, birçok siyasi ve hukuki kararlarını da günbegün kaleme almış.

Bu eserle ilgili bir değerlendirme yapan Carra de Vaux, şu saptamada bulunuyor:

> "Hayatın her alanını inceleyen, sistemli ve canlı bilgiler veren, düşünsel açıdan zengin, gelişmeyi bilimsel açıdan ele alan bu olağanüstü eser, Doğu'nun göğsünü gere gere gurur duyabileceği bir eserdir. Görülmektedir ki, bu kitapta düşünceleri dile gelen adamlar, hem yönetim tarzı hem de din felsefesi açısından çağdaşlarından çok çok ileriydiler. Söz konusu yazarlar ve düşünce adamları maddi dünyanın nasıl ele alınacağını çok iyi biliyorlardı. Maddi dünyayı inceliyor, sınıflandırıyor, muhasebe ve deneyler yapıyorlardı. Her yeni teori

gerçeğin denektaşına vuruluyordu. Teorilerinden bahsederken sözcüklerde tasarrufa gitmiyorlardı, ancak bunları kesinlikle istatistiklerle temellendiriyorlardı. Biz batıdakiler Leibniz'e, bize bilimin ve istatistiğin önemini kavrattığı için minnettarız. Ekber'in hükümeti ise bunu 300 yıl önce hem de hoşgörü, adalet ve hümanizm temelinde uygulamış."[41]

Mimari ve Plastik Sanatlar

İslami sanat, tarihte en hızlı gelişme kaydeden sanatların başında gelir. Henüz Hicret'in başlarında İslami bir sanattan bahsetmek mümkün değildi. Arapların Doğu Akdeniz ülkelerini fethetmelerinin ardından farklı kültürel renklerin kaynaşmasıyla ortaya çıkan sanat, halifelik dönemlerinde hızla imparatorluk içinde yayılmaya başladı. Farklı farklı Müslüman kavimlerin izlerini taşıyan İslami sanat, coğrafi genişlemeyle birlikte hem değişime uğradı hem de zenginleşti.

Bu nedenledir ki, Kahire'nin yapıtları, hem Kordoba'nın, hem Semerkant'ın hem de Yeni Delhi'nin yapıtlarına benzerler. Halep ve Şam'daki yapıtların alan ve hacimlerinde görülen ölçülü denge, Granada ve Sevilya'nın saraylarındaki müsrif ihtişamla tezat oluşturur. Geometrik kompozisyonlarda görülen Arabesk kabartmalar, çöl kavminin hissiyatını yansıtırken, İsfahan'ın saray duvarlarındaki çiçekli fayans ve çinilerse İran'ın şiirsel fantazisini ortaya koyarlar.

Ancak farklılık, birliğe aykırı değildir. Müslüman tarz, diğerlerine göre farkını hemen ortaya koyar. Benzerlik, *Kur'an*'ın öngördüğü gibi Müslüman cemaatin inceliğinin ve düşünsel birliğin ürünüdür. İslami sanatın çıplak bir gözle bile görülebilen inceliği ve soyutluğunun kökeni, İslam dinine dayanır. Bunlar özellikle Müs-

41 Carra de Vaux, *age*.

lüman sanatçıların inşa ettikleri mimari yapılarda ve duvar süslemelerinde öne çıktı. Bugüne çok az sayıda yapının ayakta kalmış olması nedeniyle Müslümanlara ait sanata dair kesin hükümlerde bulunmak mümkün olmamaktadır. Bağdat'ın ünlü yapılarından hiçbiri günümüze kadar ayakta kalamamıştır, ancak çok sayıda tarih kitabı Abbasi hanedanlığının başkentinin ihtişamından bahseder.

1258 yılındaki Moğol istilası döneminde kent öylesine yerle bir edildi ki, bugün hangi yapının bir zamanlar nerede bulunduğuna dair kesin bir hükümde bulunmak mümkün olamamaktadır. Fakat yapıların sayısını ve ihtişamını "Bin Bir Gece Masalları"ndaki tasvirlerden tahmin edebiliriz. Sevilya'daki El-hamra ve Alkazar saraylarını görmemiş olsaydık söz konusu eserde dile gelen güzellik ve ihtişam tasvirlerinin abartılı olduğunu düşünebilirdik. Ancak ihtişamıyla insanları hayretler içinde bırakan El-hamra Sarayı, aktarıldığına göre, bir zamanlar Ortadoğu'da yükselen sarayların yanında silik kalırmış. Bir başka örnek de Abdurrahman An Nasir'in sevgilisi Zehra'nın anısına İspanya'da yaptırdığı Medinat Az Zehra'dır.

Müslümanların ibadet yerleri olan camilerdeki mimari tarz ve süsler, bugün hâlâ İslami sanatın şaheserleri olarak göz kamaştırmaktadır. Onların ortaçağ mimarisi üzerindeki ve özellikle de Avrupa'daki kilise ve saraylar üzerindeki etkisini artık kimse inkâr edemiyor.

Ortaçağ İspanyası, uzun bir süre Arapların yurdu olan Endülüs'ün birçok sanatsal geleneğini miras olarak devralmıştır. Aynı şekilde uzun bir süre Arapların elinde tuttukları Sicilya da İtalyan sanatını etkilemiştir. Fransa'daki etki ise Septimanya üzerinden olmuştur. Bu konuda bir uzman olan Emile Male'nin yazıları dikkatimizi bu noktaya çekiyor.

Male, İslami sanatla, Romen mimari sanatı arasındaki birçok tayin edici benzerliğe dikkat çekti. İslami sanatın güçlü etkisini, üçlü kemer, kubbe ve özellikle de Doğulu fayanslarda görülen çiçek motifini Auvergne'de, Notre Dame du Port'ta ve Clermont'ta görebili-

riz. İslami fayansların ve kabartmaların Ouvergne'nin birçok kilisesini süslediğini bugün hâlâ görüyoruz.[42]

Kordoba camisinin Notre du Puy kilisesi üzerindeki etkisi çok açıktır. "Kordoba camisinin üçlü kemerini, at nalı kemerini ve iki renkli kubbe taşını Puy'un katedralinde görmek pek de tesadüf olmasa gerekir." Girişi süsleyen Arap yazıları bütün bu formların Doğu kökenli olduğunun da kanıtıdır. Renkli sıvalar ve çift kemerler Kordoba camisini, kubbe köşeleri ise Endülüs'ü hatırlatıyor.[43] Bu bölümde genel olarak sanat üzerindeki İslami etkiye dikkat çektik. "Daha az önemli sanatlarda" ise bu etki daha açık bir şekilde görülmektedir. Yetenekli Müslüman zanatkârların ürettikleri lüks eşyalar, Batı'da hayanlıkla karşılanıyordu. Çok sayıda kullanım eşyası bugün hâlâ sarayların ve kiliselerin hazine sandıklarında muhafaza edilmektedir.

Malzemesi kristal ve renkli cam olan bardak ve kadehler en çok sevilen eşyalar arasındaymış; aynı şekilde süslenmiş deri, silahlar, halı ve her türden kumaş da; özellikle de hükümdarların ve papazların kaftanları için kullanılan ipekli kumaşlar revaçtaymış. Kutsal Roma İmparatoru'nun taç giyme töreninde üstüne geçirdiği işlemeli kaftanı, bu kumaşların bir örneği olarak bugün hâlâ Paris'teki Musee des Arts Decoratifs'te muhafaza edilmektedir.[44]

Ancak Müslüman zanatkârların etkisi sadece el sanatlarıyla sınırlı değildi. İslami sanat üzerine bir tez hazırlayan F. Diez, Avru-

42 Emile Male. *La Mosquee de Cordove et les Eglises de l'Auvergne et du Velay* (Kordoba'nın camileri ve Auvergne ile Velay'ın kiliseleri). Revue de l'Art Ancien et Moderne de yayımlandı. 1911 ve L'Espagne Arabe et l'Art Roman (Arap İspanyası ve Roma sanatı). Revue de Deux Mondes (İki Dünya Dergisi). 15 Kasım 1923.

43 *L'Art Roman du puy et les Influences Islamiques* (Puy'daki Romen sanatı ve İslami etkiler). A. Fikry Puy'daki İslami etkiyi etraflıca anlatıyor, Paris, 1934.

44 Batı'da damast (damasko) olarak bilinen kumaş türü. Suriye'nin başkenti Damaskus (Şam) kökenlidir; Mussolini ise ismini Musul kentine borçludur; Baldachin ise Bağdat'a; Taft (tafta) ise Farçadan gelmedir.

pa'daki canlı modeller üzerinden yapılan heykelciliğin kökeninin Selçuklu heykellerine dayandığını şu sözlerle belirtiyor:

> "Türk-İslam kökenli heykellerle süsleme sanatı etkisini, bütün Kuzey Avrupa'ya yaymıştı. Bunun nedeni, dünya ticaret yolunun güneyden kuzeye kaymasında ve Türklerin de sürekli Batı'ya doğru göç etmesinde yatar. Bu ticaret yollarından biri de Küçük Asya'dan kuzeye doğrudur ki, bu yol ya Uralların üzerinden ya da Uralları dolaşarak Kuzey Almanya'ya ve oradan da Baltık Denizi'nden İngiltere'ye uzanır. Almanya'nın ticaret kentleri olan Hamburg ve Lübeck gibi Riga ve Novgorod da 12. yüzyılın ikinci yarısında inşa edildiler. Moskova'nın kuzeyinde yer alan Wiladimir ve Sudal önem bakımından Kiew'i geride bırakırlardı. Bu iki kentteki eski kiliselerin duvar sıvaları bile Türk-İslam süsleme sanatının Avrupa'nın ne kadarını etkilediğini göstermeye yeter."[45]

İslami sanatın genel olarak terminoloji ve heraldik* sanatı üzerindeki etkisini hatırlayalım.

Örneğin, Grenoble'daki Saint Laurent, Beauvais'deki Saint Etienne, Charteres'deki Saint Brice ve Le Mans'daki Notre Dame de la Couture kiliselerinin sütunları üzerine kondurulan heykelleri ve Doğu gizeminin sevilen sembolü olan yaşam ağacı üzerindeki rölyefleri dikkatle incelediğimizde, her iki tarafta da karşılıklı duran iki hayvan motifi görürüz. Aynı motifleri kaftanlar, kristal kadehler, fildişi işlemeleri ve elle yazılmış kitaplar üzerinde de görürüz. Karl des Kahlen'e ait İncil'de resmedilmiş yaşam ağacının her iki tarafında da aslanlar durur. Sanatçıların Doğu'dan esinlendiğini gösteren bir başka örnekse Luther'in İncil'indeki iki leopardır. Yaşam ağacı olmadan karşılıklı resmedilmiş hayvanlar motifini ise Caen'in La Trititee'sinde, Pres'teki Sait Germain'de ve diğer başka kentlerin kiliselerinde görebiliyoruz. Birbirine dolanmış iki hayvan, ya da iki

45 F. Diez, *Die Kunst der islamischen Völker*, Berlin, 1915.
* Bayrak, kalkan ve sancak gibi işaretlerde görülen süsleme sanatı.

başlı efsanevi yaratıklar, iki başlı kuş, iki başlı insan, ya da iki başlı kartal motiflerinin kökeninin de Doğu'ya dayandığı belirtiliyor. Aynı şey Karolenj döneminde sık sık kullanılan ve palmiye ağacını andıran çiçek motifleri için de söylenebilir.

Süslemelerde kullanılan konular ise köken ve özellikleriyle kendilerini ele veriyorlar. İslami süsleme sanatı, aslında farklı sanat akımlarının bir sentezidir. Bu nedenle hangi motifin az ya da çok, Batı'ya ait olduğu kesinleştirilemiyor. Ancak şu kesindir: Romantizm döneminin sanatındaki birçok motif, Arap işaretlerinden esinlenilmiştir ki, bunların bazılarını bugün hâlâ görmek mümkündür. Bunun örneklerini Haute Loire'deki Voute Chilso'da, Toulouse'daki sütunlarda, Saint Guillaume le Desert'te ve aynı şekilde Lyon müzesinde muhafaza edilen hafif kabartmada görebiliriz. Puy'daki katedralin girişi, "Maşallah" yazısıyla süslenmiştir. Bu yazı bugün hâlâ okunabilmektedir. Başka örnekler vermek gerekirse: Londra'daki British Museum'da muhafaza edilen ve 9. yüzyıldan kalma bir İrlanda kılıcının üzerinde "Bismillah" yazısı görülmektedir; aynı şekilde 4. Papa Eugen'in St. Peter kilisesinden söktürerek, Milano'daki Dom'a hediye ettiği kapının üzerindeki resimlerde –İsa'nın başının üstünde, Peter ve Paulus'un kaftanlarının kenarında– Arapça yazılar hâlâ okunabilmektedir.

Müzik

Ortodoks İslam, ilkesel olarak müziğe biraz mesafeli durur. İslami geleneklerde müziğe yer yoktur. Çoğu din adamı gibi dört Müslüman mezhep de müziği reddeder. Sadece Mevlevi tarikatı (Batı'da semah dervişleri olarak da bilinir), Kuzey Afrika'da yaygınlık gösteren Derkava tarikatı ve diğer bazı mistik tarikatlar müziğe önemli bir rol biçerler.

Çalgı aletlerinin de kullanıldığı müzik eşliğinde okunan mistik şiirler, onların zihinsel eğitiminin önemli bir parçasıdır. Dervişler müzikle, ilk Tanrısal kelimenin sürekli yankılanan tınısını dinlediklerini düşünürler. Onlar müzik aracılığıyla, evrenin ritmine uyum

gösterdiklerini ve böylece Tanrıya daha fazla yaklaştıklarını düşünüyorlar. Din adamları ve kadılar, müziğin insan ruhu üzerindeki etkisinden ürkerler ve onun hem insanın hükmedilemez duygulara kapılmasına neden olduğunu hem de insanın kalbinde ikircikli yaratan coşkuları harekete geçirdiğini düşünürler.

Ortodoks İslam, bütün olumsuz çabalarına rağmen müziğin Müslüman ülkelerde gelişmesine engel olamadı. Müzik, tarihte ilk kez kurulan İslami İmparatorluk'ta, hem Emevi hem de Abbasi hanedanlığı

döneminde sosyal yaşamda önemli bir yer edindi. Halife Harun el-Reşit ve halefleri, tıpkı müzikde olduğu gibi diğer bilim dallarının gelişmesini de teşvik ettiler. Doğu'da geliştikten sonra müzik, Kuzey Afrika üzerinden İspanya'ya girdi. İbn Rüşd'ün belirttiğine göre müzik, özellikle Sevilya'da teşvik gördü. Filizoflar müziğin estetiğini, tonların insan ruhu üzerindeki etkisini ve gücünü tartıştılar. Tarih birçok büyük müzik adamının ve ozanın anısını saklamasını bildi. Mesleğine Bağdat'ta başlayan ve kariyerinin zirvesine Kordoba hükümdarı 2. Abdurrahman'ın sarayında ulaşan ve Ziriyap olarak çağrılan Ebul Hasan Ali İbn Nafiz'in adını burada özellikle anmakta yarar vardır.

Levi Provençal'a göre:

> "O, müzikte kendisini büyük bir yenilikçi olarak kanıtladı. Bir konservatoryum kuran Ziriyap önce Endülüs müziği üzerine araştırmalar yaptı, sonra da, geleneği bugün hâlâ birçok Arap ülkesinde devam ettirilen kendi özgün müziğini yarattı."[46]

Ünlü filozof Farabi, teorik alanda, İslami müziğin teorisiyle ilgili araştırmalar yapan ilk Müslüman yazarlardan biri oldu. *Kitab Al Musiki* (Müziğin Öğretisi) kitabındaki bilgileri ona borçluyuz. Matematik ve fizik nedeniyle müzikle ilgilenen Farabi, ilk kez seslerin bilimsel açıklamasını yaptı ve müzik aletlerinin yapımıyla uğraştı.

> "Çin ve Fars'ın geliştirdiği ses tellerinden hareket eden Araplar, doğal ses ileticileriyle ilgili araştırmalar yaparak, geleneksel müzik aletlerinin, örneğin gezginler tarafından kullanılan rebek, sonra gitar ve ud, davul ve tambur ve çalparanın yapımına ve kullanım tarzına büyük katkıda bulundular. İlk kez onlar modern piyanonun ve orgun öncüllerini yaptılar... Çok sayıda buna benzer alet, Müslümanlar tarafından İspanya İberyası üzerinden Batı Avrupa'ya ihraç edildi."[47]

46 M. Levi-Provençal, *La Civilisation Arabe en Espagne* (İspanya'daki Arap Uygarlığı), Paris, 1948.
47 J. C. Riesler, *age*.

DİZİN

Yavuz Unat
Tarih Boyunca
TÜRKLERDE GÖKBİLİM

Tarih Boyunca Türklerde Gökbilim başlıklı bu kitap, 8. yüzyıldan itibaren Doğu'da yeniden yükselişe geçen bilimin ve özellikle de gökbilimin tarihçesini sunuyor.
Bu kitap, bilim dünyası, Kepler'e kadarki süreçte, gökbilimle ilgili ne biliyorsa esas olarak Doğu'ya, daha doğrusu Türk bilimcilerine borçlu olduğunu başarılı bir şekilde kanıtlamakta; aynı zamanda hem Türklerin gökbilime katkılarını birinci elden kaynaklara dayanarak göstermeyi hedeflemekte, hem de bu alanda şimdiye kadar yapılan çalışmaları özetleyen bir derleme niteliğindedir.
Kitap üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölüm, Osmanlı öncesi Türklerde gökbilim; İkinci Bölüm, Osmanlı Dönemi'nde gökbilim ve Üçüncü Bölüm ise Türkiye Cumhuriyeti'nde gökbilim çalışmalarına ayrılmıştır. Ayrıca Türkiye'de 1923'ten günümüze Türk gökbilimi üzerine yapılan çalışmalar da Üçüncü Bölüm'ün sonuna eklenmiştir.
Yazar kitabın sonuna, gökbilimle ilgili araştırma yapmak isteyen okur ve öğrencilerin çalışmalarını kolaylaştırmak için derli toplu bir kaynakça da eklemiştir.

Doğu Perinçek

ORTA ASYA UYGARLIĞI

Doğu Perinçek, kırk yıldır, Türk tarihi üzerine araştırmalar yapıyor. 1973 yılında yazdığı, Orta Asya kavimlerinin tarihsel gelişimlerini inceleyen Bozkurt Efsaneleri ve Gerçek başlıklı kitabı, bu çalışmaların ilk ürünüydü. İlk üç basımı toplam 23 bin adet satan bu kitap, Türk tarihçilerinin Orta Asya süreçlerine ilişkin Milliyetçilikten kaynaklanan ciddî bilimsel yanlışlarının eleştirisi ekseninde yazılmıştı.

Doğu Perinçek, araştırmaları sırasında, Orta Asya'nın uygarlaşma süreçlerine ilişkin çok yeni bulgu ve bilgilere ulaşmıştır.

Bu kitapta, Türkiye'de bilinmeyen ve işlenmeyen iki önemli tarihî olgu sunuyor: Birincisi, 2 300 yıl önce, Turfan havzasında, çölün altında inşa edilen, "Yeraltındaki Çin Seddi" denen, 5 bin kilometre boyundaki sulama kanalları ağıdır. İkincisi, Göktürk parasının bulunduğu konusudur.

Bu kitap, Türk adının kökenindeki uygarlık devrimi, Orta Asya'da para ve devlet, Turfan'daki uygarlık harikası Karız Kanalları, Kaşgarlı Mahmut, Osmanlı'ya kalan Orta Asya uygarlık mirası ve Türklerin uygarlık mayası konularının incelendiği altı bölümden oluşuyor. Orta Asya Uygarlığı, Avrupa merkezli tarihçiliğin Orta Asya'ya tepeden bakışlarını çürütüyor ve Orta Asya'nın görülmek istenmeyen uygarlık birikimine bazı örneklerle dikkat çekiyor.

Muazzez İlmiye Çığ
ORTADOĞU UYGARLIK MİRASI

Bu kitap, Muazzez İlmiye Çığ'ın çeşitli dergilerde yayımlanan makaleleri ve bilimsel toplantılarda sunduğu bazı bildirileri kapsamaktadır. Çığ, Sumerlilerden zamanımıza ulaşan kültür izlerini yazılarıyla bizlere taşıyor.

Kitapta yer alan bazı konu başlıkları şunlardır:

Atatürk ve Türkiye'de Çiviyazıları Biliminin Başlaması... Anadolu'nun Ortasında Tarihin En Eski Ticaret Merkezi... İlk Yazıyı Allah, Âdem'e mi Öğretti?.. Sumer Dini ve Efsanelerinden Tektanrılı Dinler ve Din Kitaplarına Gelen Etkiler... Tarihte İlk Cinayet ve Sumer Mahkemeleri... Dünyada İlk Rüşvet Olayı ve Sumer Okulları... Sumer'de Cinsel Yaşam... Çiftçilik Hakkında Yazılmış En Eski El Kitabı... Önemli Bir Anadolu Uygarlığı: Hititler... Hitit Güneşi Nereden Geliyor?.. Tarihte İlk Vergi Reformu... Tarihte En Eski Gümrük Kaçakçılığı... Dünya Halkları Mitolojilerinde Yaratılış Efsaneleri... Sünnet Geleneğinin Kökeni... Tarihte İlk Kadın Şair... Tarihin En Eski Ninnisi!.. Örtünmenin Tarihçesi... Eski Deniz Krallarının Haritaları...

Muazzez İlmiye Çığ
ORTADOĞU UYGARLIK MİRASI-2

Ortadoğu Uygarlık Mirası kitabının devamı olan bu kitap, Muazzez İlmiye Çığ'ın çeşitli dergilerde yayımlanan makaleleri, bilimsel toplantılarda sunduğu bazı bildirileri ve daha önce yayımlanmamış kimi yazılarını kapsamaktadır.
Çığ, Sumerlilerden zamanımıza ulaşan kültür izlerini yazılarıyla bizlere taşıyor.
Kitapta yer alan bazı konu başlıkları şunlardır:
Kilden Tabletler... Binlerce Yıl Boyu Anadolu... Eski Babil Çağına Ait İki Tüketim Listesi... Kadın Neden Âdem'in Kaburga Kemiğinden Yaratılmıştır... Bir Rahibenin Çeyizi ve Evlenme Kontratı... Babilliler Kira Meselesini 3 700 Yıl Önce Halletmişlerdi... Tarihte İlk Cezaevi ve Oraya İlk Giren Yazar... Sumer Edebiyatı... "İnsan ve Onun Tanrısı" Adlı Bir Sumer Şiiri... Sumerlilerde Adalet ve Ahlak Kavramı... Sumer İlahileri... Sumer Efsanelerinden İnanna Bilulu... Sumer Ağıtları... Lut Peygamber Kızlarıyla Neden Yattı... İnsanlık Tarihinin En Eski Öğretmenleri... Sumerlilerde Sanat... Sumer Kutsal Evlenme Hikâyesinin Kur'an ve Tevrat'taki İzleri... Sumer'de İşçi Sınıfının Durumu... Saban İle Kazma'nın Tartışması... Sumerlilerde Ekonomi... Mezopotamya'da Tıp... Mezopotamya'da Sihir ve Büyü... Mezopotamya'da Astronomi... Başörtüsünün Arkasındaki Gerçekler... Piri Reis'in Haritası ve Bir Bilimkurgu Romanı... İnsanlık Tarihinde İlk Şehir Planı... Türk Yazısı En Eski Yazı mıdır?.. Porto Riko'yu Kurtaran Türk Topu...

Haidar Bammate

İSLAMIN İNSANLIK KÜLTÜRÜNE KATKISI

Haidar Bammate 1890'da Temur-Khan Shura'da doğdu. 1965 yılında ölene kadar Paris'te yaşadı. Doğu coğrafyasında ve özellikle de İslam coğrafyasında boy veren bilimin tarihiyle ilgilendi. Çalışmalarını "İslam'ın Etkisi" başlığıyla yayımladı.

Elinizdeki kitap Bammate'nin bu çalışmasının bilimle ilgili olan kısmıdır. 1962 yılında Cenevre İslam Merkezi'nin önerisiyle ve takma bir isimle, Georges Rivoire adıyla hazırladığı "İslam'ın İnsanlık Tarihine Katkısı" başlıklı çalışmasında, Çin Seddi'nden Moritanya İspanyası'na kadarki coğrafyada gelişip kök salan bilimsel atılımın ideolojik-siyasi ve toplumsal-ekonomik nedenlerini inceledi.

Bammate bu kitabında, Müslüman bilim adamlarının yaptıkları çalışmaları- matematik, gökbilimi, tıp, eczacılık- tek tek ele alıyor ve Doğu'nun Batı bilimi üzerindeki büyük etkisini inceliyor. Yazar incelemesini sadece pozitif bilimlerle sınırlamıyor, aynı zamanda Doğu'nun edebiyat, siyaset ve tarih alanındaki katkılarını da ortaya koyuyor.

Kitabın en önemli özelliği okura, bilimsel bilgiyi ve tarihi, bir masal tadında aktarmasıdır. Bir tartışma üslubu içinde yazılan bu kitap bir solukta okunabilmektedir.

ISBN 978-975-343-539-0

KAYNAK YAYINLARI